

Jan TYSZKIEWICZ

Karaimi litewscy w czasach Witolda i sprawa przywileju datowanego rokiem 1388

1. W dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego osiedlanie się ludności turkojęzycznej stanowi ważny problem, który ostatnio został na nowo podjęty przez polskich historyków. Uwagę poświęcono jednakże przede wszystkim Tatarom, ich pochodzeniu, kulturze i położeniu prawnemu¹. Stanowczo za mało badane są dzieje Karaimów w Europie Wschodniej². Na Ruś i Litwę Karaimi przesiedlili się ze starych skupisk na Półwyspie Krymskim, powstałych głównie w czasach istnienia państwa chazarskiego, w VIII – połowie X w. Do końca XIX w. zachowały się inskrypcje grobowe Karaimów w Solchacie datowane na lata: 910, 944, 1059, 1089 i 1104³. Na Rusi wczesnośredniowiecznej ze stolicą w Kijowie, nieliczne rodziny Karaimów ze względu na wyznawaną religię określane były zapewne ogólnym terminem „Żydów”. Mniejszą wagę przywiązywano do faktu, że posługiwali się oni między sobą językiem kipczackim, należącym do języków tureckich.

Karaimi, podobnie jak Żydzi i Ormianie, pośredniczyli w handlu z Chorezmem i Bizancjum. W 860 r. dysputy teologiczne z rabinami prowadził Konstantyn Filozof na Krymie, zaś w 3 ćwierci XI w. Theodosius Pieczerski w Kijowie. Przed 1113 r. w Kijowie mieszkali bogaci kupcy żydowscy, niewykluczone iż także karaimscy. Petachia Żyd z Regensburga, przebywający wśród Kipczaków w 1180 r. spotkał u nich wyznawców karaimizmu. Na szlaku z Kijowa do Krakowa, w Przemyślu, rozwinęła się w XI w. gmina żydowska⁴. W Mangupie na Krymie napis z 1167 r. na grobie karaimskiego rabina Jakuba ben Szełomocha informował, że został on wygnany z Rusi⁵. Wedle

¹ Artykuły P. B o r a w s k i e g o w Przeglądzie Orientalistycznym 1977, Acta Baltico-Slavica 1979, 1987 i in.; J. S o b c z a k, Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim, Poznań 1984; J. T y s z k i e w i c z, Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII – XVIII w., Warszawa 1989. W latach 1986 – 1990 toczono też dyskusję na ten temat w Przeglądzie Historycznym, Kwartalniku Historycznym i Lituanio-Slavica Posnaniensia.

² Podsumowanie wiedzy o historii i kulturze Karaimów: Z. A n k o r i, Karaites in Byzantium. The Formative Years 970 – 1100, New York 1959; S. S z y s z m a n, Le Karaïsme. Ses doctrines et son histoire, Lausanne 1980; t e g o ż, Les Karaïtes d'Europe, Uppsala 1989.

³ Sprawa ta wymaga dalszych badań: M. M. A r t a m o n o v, История Хазар, Ленинград 1962; S. A. P l e t n e v a, Die Chasaren. Mittelalterliches Reich an Don und Wolga, Leipzig 1978; O. P r i t s a k, The Khazar Kingdom's conversion to judaism, Harvard Ukrainian Studies 2(1978) 3, s. 262 – 281; P. G o l d e n, Khazar Studies, Budapest 1980; S. S z y s z m a n, La question des Khazares essai de mise au point, The Jewish Quarterly Review 73(1982) 2, s. 189 – 202; M. Г. М а г о м е д о в, Образование хазарского каганата, Москва 1983; С. А. П л е т н е в а, На славяно-хазарском пограничье, Москва 1989.

⁴ Повесть временных лет, изд. Д. С. Л и х а ч о в, Москва 1950, t. I, sub anno 1113; T. L e w i c k i, Źródła hebrajskie i arabskie do dziejów Przemyśla, Rocznik Przemyski 11(1967), s. 52 – 55; R. J a m k a, Początki głównych miast wczesnośredniowiecznych w Polsce południowej w świetle badań archeologicznych, Warszawa – Kraków 1973, cz. II, s. 48 – 55; С. А. П л е т н е в а, Половецкая земля, Древнерусские княжества вв., ред. Л. Г. Бескровный, Москва 1975, s. 260 – 300; A. G i e y s z t o r, The beginnings of Jewish settlement in Polish lands, The Jews in Poland, Oxford 1988, s. 15 – 21.

⁵ D. C h w o l s o n, Achtzehn Hebraische Grabschriften aus der Krim, S. Petersburg 1865, s. 54 – 58, 95 – 98, 105, 114 – 122; J. M e i s e l, Geschichte der Juden in Polen und Russland, t. I, Berlin 1921, s. 32 – 38; S. S z y s z m a n, Les inscriptions funéraires découvertes par Abraham Firkowicz, Journal Asiatique, 1975, s. 261 – 263.

wiarygodnych zapisków kronikarskich w Haliczu, spalonych w 1813 r., początek tamtejszej gminy karaimskiej przypadał na czasy ks. Daniela Romanowicza, na 1246 r., w którym przesiedlili się Karaimi z Sołchatu, Mangupu i Teodozi. Również inne źródła potwierdzają fakt, iż pod koniec XIII w. w większych ośrodkach Rusi południowo-zachodniej rozwinęły się kupieckie „kolonie tatarskie”. Były to skupiska kupców różnego pochodzenia etnicznego i różnego wyznania. Językiem tatarskim, czyli kipczackim, posługiwali się na Rusi Ormianie i Karaimi, wywodzący się z miast Ordy Nadwożańskiej i Półwyspu Krymskiego. We Lwowie kupcy mówiący po kipczacku zamieszkiwali pod koniec XIII w.⁶ W 1 połowie XIV w. przy Bramie Krakowskiej była osobna dzielnica „kupców tatarskich”, poddanych Ordy. W 1348 r. biskup obrządku ormiańskiego sprawował władzę nad parafiami we Lwowie, Kijowie i Łucku. W przywileju lokacyjnym dla Lwowa z 1356 r. Kazimierz Wielki przyznał jak wiadomo prawo sądenia *sue nationis iure* różnym grupom etnicznym: *omnes Ruthenos, Armenos, Saracenos et Judaeos*. Ten samorząd prawny potwierdzili kolejni władcy: Ludwik Węgierski (1380), Jadwiga i Jagiełło (1387), a później Władysław Warneńczyk (1444) i Kazimierz Jagiellończyk (1461). Wyliczone w dokumencie grupy ludności, posługujące się własnymi prawami, były zapewne wspólnotami religijnymi: prawosławną, ormiańską, muzułmańską i żydowską, bez rozróżnienia na Żydów i Karaimów⁷. W XIII w. i 1 połowie XIV w. Karaimi mieszkali zapewne w Kijowie, Włodzimierzu Wołyńskim, Haliczu i Lwowie⁸. Lwów pod koniec XIV w. był najliczniejszym, albo najbogatszym, skupiskiem ludności żydowskiej w państwie polskim, które wносиło do skarbu największe opłaty od dochodów. Dołączenie zachodnich księstw ruskich – Włodzimierza, Lwowa, Halicza – do Korony Polskiej było wynikiem kolejnych układów pomiędzy Polską, Węgrami i ostatnim księciem halickim Bolesławem Jerzym (1341)⁹. Na początku XV w. we Lwowie na tzw. Krakowskim Przedmieściu przy ul. Karaimskiej, tam gdzie wcześniej mieszkali „Tatarzy”, ulokowana była gmina Karaimów. Dopiero w 1475 r. Żydzi i Karaimi rozdzielili się i utworzyli we Lwowie dwie odrębne gminy¹⁰.

Wielu badaczy przyjmuje, że podczas zwycięskich wypraw Witolda Kiejstutowicza na Półwysep Krymski w 1397 i 1398 r. wprowadził on nie tylko licznych Tatarów, ale również z Czufut Kale, Mangupu czy Sołchatu dużą grupę Karaimów. Wedle tradycji zachowanej do końca XVIII w. w największych skupiskach karaimskich na Litwie i Rusi zachodniej (Troki, Halicz, Łuck) Witold miał przesiedlić z Sołchatu i innych miast Krymu do Trok 383 rodziny Karaimów. Zapewne wówczas ulokował ich w kilku miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego, rozciągającego się od Birzy, Kowna i Trok na północy, do Łucka na południu i Kijowa na południowym wschodzie¹¹. Relacja Gilberta de Lannoy z pobytu w Trokach w 1414 r. jest stosunkowo trudna do interpretacji. Zapisał on mianowicie: – *Przebywa w rzeczonym mieście Trokach i poza nim w kilku wsiach wielka liczba Tatarów, którzy tam mieszkają całymi rodami. Są to zwyczajni Saraceni, nie uznający nic z wiary Jezusa Chrystusa, a mają oni osobny język, zwany tatarskim. W mieście tym mieszkają także Niemcy, Litwini, Rusini i wielka liczba Żydów*¹². Wymieniony „język tatarski” to oczywiście język kipczacki, którym posługiwały się wówczas ludy Ordy Nadwożańskiej i Krymskiej, Ormianie i Karaimi, po prostu wszyscy mieszkańcy stepów od

⁶ O. B a l z e r, Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z 1519 r., Lwów 1910, s. 141–150; J. Stepaniv, L'époque de Danylo Romanovič d'après une source Karaïte, Harvard Ukrainien Studies 2(1978) 3, s. 334–373. Tu bliższe rozważania popierające informację o sprowadzeniu do Halicza 80 rodzin Karaimów w 1245–1246 r. (s. 353–368).

⁷ Najlepiej opracowane zostało, dzięki zachowanym źródłom, sądownictwo Ormian: O. B a l z e r, Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie, Lwów 1909; Corpus iuris Poloniae, wyd. O. B a l z e r, t. III, Kraków 1906, nr 215: Statuta iuris Armenici, s. 401–538.

⁸ Por. też: T. S. L e v i - B o b o w i c z, Karaimi na ziemiach południowo-ruskich w wiekach IX–XVII, Myśl Karaimska 2(1929) 2, s. 27–28; S. S z y s z m a n, Les Karaites d'Europe, s. 28–29, 36–38.

⁹ H. P a s z k i e w i c z, Polityka ruska Kazimierza Wielkiego, Warszawa 1925, s. 46–164; M. H o r n, Żydowski ruch osadniczy w miastach Rusi Czerwonej do 1648 r., Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, 1974, nr 2, s. 1, 7, 10 i 17.

¹⁰ M. B a ł a b a n, Karaici w dawnej Polsce. Studia historyczne, Warszawa 1927, s. 15–16, 56–58.

¹¹ T. C z a c k i, Rozprawa o Karaimach. Dzieła t. III, Poznań 1845, s. 279–280; S. K u c z y Ń s k i, Sine Wody, Studia z dziejów Europy wschodniej X–XVII w., Warszawa 1965, s. 159–166; S. S z y s z m a n, Les Karaites, s. 38–43; J. T y s z k i e w i c z, Tatarzy na Litwie, s. 148–154.

¹² Oeuveres Ghillebert de Lannoy, voyageur diplomate et moraliste, wyd. Ch. P o t v i n, J.-C. H o u z e a u, Louvain 1878, s. 41; P. K l i m a s, Ghillebert de Lannoy in medieval Lithuania, New York 1949.

Morza Czarnego do środkowego biegu Wołgi. Wokół Trok istniały osady tatarskie, założone najpóźniej po wspomnianych wyprawach z 1397–1398 r. W mieście Troki mogły znajdować się kwatery dla Betsabuły z orszakiem, pretendenta do godności chana, przebywającego tutaj wówczas na wygnaniu¹³. Określenie *Saraceni* oznacza, że chodzi o wyznawców islamu. Informacja o *wielkiej liczbie Żydów* w Trokach na początku XV w. rozumiana może być dwojako: albo jakoby przebywali tam równocześnie Karaimi i Żydzi, albo tylko jedna z tych grup etniczno-wyznaniowych. Atoli gdyby chodziło wyłącznie o Żydów Troki powinny stanowić później najsilniejszy ośrodek żydowski w Wielkim Księstwie Litewskim. Tymczasem najstarsze przywileje, rzekome czy oryginalne, dla Żydów z XIV w. oraz dzieje gmin żydowskich w XV i XVI w. zdecydowanie wysuwają na czoło: Grodno i Brześć. Żydzi pojawiają się w Trokach w XVI w.

Powszechne używanie języka kipczackiego w Trokach na początku XV w. przemawia za mieszkaniem w mieście Karaimów. Tatarzy mieszkali poza miastem, w osadach nad rzeką Waką. Pewny dowód dałaby tylko informacja mówiąca o *Żydach modlących się po tatarsku (kipczacku)*. Źródła pisane do połowy XVII w. nie używają prawie terminu „Karaimi”, zastępując go określeniem *Żydzi troccy*. Tu bowiem, od czasów ks. Witolda (1384–1430) i Zygmunta Kiejstutowiczów (do 1440), znajdował się główny ośrodek osadnictwa Karaimów na Litwie i Rusi¹⁴. Stwierdzono równoznaczność określenia *Żydzi troccy* z nazwą etniczną *Karaimi* w źródłach XV–XVI w.¹⁵ Udowodniono, że od początku XVI w. w Koronie Polskiej i na Litwie obowiązywały specjalne prawa dotyczące wszystkich wyznawców mozaizmu, bez wyróżnienia *ritus karaimici*. Osobne przywileje królewskie otrzymywali indywidualnie, szczególnie zasłużeni dla królów Żydzi lub poszczególne gminy żydowskie¹⁶. Próby wyznaczenia *seniora Judaicorum* – Michała Józefowicza (Ezefowicz) – w 1514 r. dla wszystkich wyznawców mozaizmu w Wielkim Księstwie Litewskim wywołały protest Karaimów. Odrzucili oni jego zwierzchność i takie rozwiązanie uzasadniając swoje stanowisko wyznawaniem odrębnej religii¹⁷. Karaimom bowiem groziło podporządkowanie sądowe, finansowe i administracyjne Żydom, posłuszeństwo zaś miało być egzekwowane pod karą klątwy i przymusu fizycznego¹⁸.

2. Z lat 1388–1389 znane są cztery przywileje ks. Witolda dla Żydów mieszkających w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego, które to teksty uważa się za falsyfikaty lub dokumenty nie w pełni autentyczne (wtrącenia, uzupełnienia, przeinaczenia). Przywilej ks. Witolda dla *naszych Żydów w naszym mieście Troki* z 24 czerwca 1388 r., wystawiony w Łucku, odnosi się do Karaimów i nadaje im szeroką autonomię w mieście¹⁹. Właśnie przywilej dla *Żydów trockich* zdaniem badaczy zawiera więcej elementów autentycznych, chociaż znany jest wyłącznie z dokumentu potwierdzającego (transumptu)

¹³ M. Ż d a n, Stosunki litewsko-tatarskie za czasów Witolda wielkiego księcia Litwy, *Ateneum Wileńskie* 7(1931) 3/4, s. 563–575; J. T y s z k i e w i c z, Tatarzy na Litwie, s. 117–126.

¹⁴ Dopiero w transumpcie Władysława IV z 1646 r., potwierdzającym przywilej Zygmunta I z 1507 r., użyto określenia: *judeorum Trocensium rithus karaimici*. Wcześniej bodaj jedynie w przywileju z 22 XII 1506 r. mowa o dwóch różnych synagogach w Łucku: rabanickiej i karaimejskiej. С. А. Б е р ш а д с к и й, Документы и регесты к истории литовских Евреев, t. I, С. Петербург 1882 nr 45, s. 68–69. Taką informację podaje i inny przywilej dotyczący Łucka, z 1552 r., tenże, t. II, nr 27, s. 25–26.

¹⁵ С. А. Б е р ш а д с к и й, Документы и регесты, tegoż, Литовские Евреи. История их юридического и общественного положения в Лявте от Витовта до Люблинской унии: 1388–1569 г., С. Петербург 1883; tegoż Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории Евреев и России, t. I–III, С. Петербург 1883–1903; В. Д. С м и р н о в, Сборник старинных грамот и узаконений Российской Империи касательно прав и состояния русско-подданных Караимов, С. Петербург 1890. Por. podobnie: М. В а ł а б а н, Karaici w Polsce, s. 56–59.

¹⁶ С. А. Б е р ш а д с к и й, Литовские Евреи, 79, 172–182, 386–388; М. В а ł а б а н, Правовой строй Евреев в Польше в средние и новые века, *Еврейская Старина*, t. 3, 1910, s. 161–191.

¹⁷ А. К р а u s h a r, Historia Żydów w Polsce, t. II, Warszawa 1866, s. 136; С. А. Б е р ш а д с к и й, Литовские Евреи, 78–79; Й. Гессен, Ворьба Караимов города Троки с Евреями, *Еврейская Старина* 1910, t. 3, s. 569–570.

¹⁸ J. L e w i n, Klątwa żydowska na Litwie w XVII i XVIII w., *Pamiętnik Historyczno-Prawny*, red. P. Dąbkowski 10(1932) 4, s. 10–13.

¹⁹ Jest to fakt przyjmowany po ustaleniach S. В е r s z a d s k i e g o i М. В а ł а б а н a. Mniej zorientowani badacze interpretują czasem przywilej formalnie jako dany „wszystkim Żydom”, tzn. głównie rabanatom: Vitoldiana. *Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, wyd. J. O c h m a n i s k i, Warszawa 1986, nr 202, s. 168.

wydanego przez Zygmunta I (4 styczeń 1507)²⁰. Otóż chcemy zwrócić uwagę na fakty mogące oświetlić okoliczności jego pierwotnego spisania. Nie widzimy natomiast nadal możliwości odtworzenia pierwotnego tekstu przywileju. Operować tutaj można wyłącznie sugestiami i porównaniami. Szerokie zagadnienie krytyki i interpretacji innych przywilejów ks. Witolda dla Żydów z Brześcia (1 lipiec 1388 r.), dla wszystkich Żydów w Wielkim Księstwie Litewskim (1 lipiec 1388 r.) oraz dla Żydów z Grodna (18 lipiec 1389 r.), pozostawiamy na uboczu. Przy istniejących niejasnościach oraz trudnościach odtworzenia wewnętrznych i politycznych dziejów Litwy w latach 1350–1430, słuszne wydaje się uwzględniać często różne hipotezy, warianty przebiegu wydarzeń, nie opowiadając się z całą mocą za jakimś wybranym rozwiązaniem. Mała liczba źródeł stwarza w tym zakresie bardzo poważne kłopoty.

W rozważaniach oprzeć się trzeba na trzech stwierdzeniach. Po pierwsze — książęta litewscy w XIV w., Giedymin (†1341), Olgierd (†1377), Kiejstut (†1382), a także Witold i Jagiełło, dbali o rozwój handlu z Rygą i miastami Zakonu, Nowogrodem Wielkim na północy i miastami Krymu na południu, szczególnie po opanowaniu Kijowa (ok. 1330). Ciągnęli stąd duże zyski²¹. Po drugie — na czasy rządów Jagiełły i Witolda przypadają pierwsze lokacje miast na prawie niemieckim na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego i na Rusi Włodzimiersko-Halicckiej (Wilno 1387 i 1432, Łuck 1432, Wornie 1417, Kowno 1408, Brześć 1390)²². Po trzecie — po wybuchu walk w Ordzie, od około 1360 r., rozpoczął się wzmożony napływ Ormian i Karaimów na ziemię Rusi podlegające Litwie i Polsce. Szlaki handlowe ze wschodu zaczęły omijać terytorium Ordy, kierując się do miast Krymu drogą morską ku Mołdawii i dalej w górę biegu rzeki Seretu i Dniestru, do Halicza i Lwowa albo Kamieńca Podolskiego i Kijowa²³. Już Olgierd (przed 1377 r.) mający zwierzchność nad księstwami ruskimi — ziemia kijowska, czernihowska, Wołyń, Podole, ziemie zachodnioruskie w dorzeczu Prypeci — zawarł traktat z chanem Uzbekiem († 1357) lub z jego następcą, zapewniający przymierze zbrojne i wolny handel dla kupców obu stron²⁴. Nowogródek nad Niemnem należał do Koriata († 1363), a później do Olgierda i był ważnym ośrodkiem na pograniczu Litwy właściwej i Rusi. Synowie Koriata, Konstantyn, Aleksander, Dymitr, Semen i Fedor, rządili w księstwach na Wołyniu i Podolu od około 1340 do około 1380 r. Pod Nowogródkiem Olgierd osadzał jeńców tatarskich, tędy od XI w. prowadziły szlaki handlowe z Rusi na Litwę²⁵.

W księstwie nowogródzkim w 1388 r., wśród książąt, bojarów i urzędników przysięgających wierność królowi Władysławowi Jagielle i Koronie Polskiej wystąpili Dawid i Jakub Mojszehałowie oraz Iwan Żidowczyc. Wolno sądzić, że byli to bogaci Żydzi, którzy swoją wysoką pozycję społeczną uzyskali jako wieloletni dzierżawcy ceł lub urzędnicy zbierający podatki dla księcia. Ich równorzędne stanowisko z bojarami, a także imię Iwana sugeruje, iż przyjęli chrzest prawdopodobnie w 1387 r. I później w 2 połowie XV w. i XVI w. poborcami ceł w Wielkim Księstwie Litewskim byli często Żydzi albo Karaimi z Trok²⁶.

W Wilnie zawiązek gminy miejskiej zorganizowanej wedle prawa magdeburskiego stanowiła kolonia kupców niemieckich z Rygi już przed 1382 r. Pierwszy przywilej lokacyjny Wilno otrzymało

²⁰ Dokument datowany: 26 czerwca 1388 r. w Łucku opublikował: С. А. Б е р ш а д с к и й, Документы и регестры к истории литовских Евреев, из актовых книг, Метрики Литовской, Виленского Центрального Архива и некоторых печатных изданий, т. I: 1388–1550, С. Петербург 1882, nr 1, s. 2–22; ostatnio — Vitoldiana, nr 202, s. 168–171.

²¹ А. Р о с х а с к а, Dzieje Witolda wielkiego księcia litewskiego, Wilno 1914, s. 338–357; F. К о н е с з н у, Dzieje Rosji, t. I, Warszawa 1917, s. 470–474, Zagadnienie dla Litwy mało rozpoznane. Zob też А. Л. Х о р о ш к е в и ч, Торговля Великого Новгорода с Прибалтикой и Западной Европой в XIV–XV в., Москва 1963; Н. А. К о з а к о в а, Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения: конец XIV–начало XVI в., Ленинград 1975, s. 3–46.

²² J. Т у с з к и е в и с з, Tatarzy na Litwie, s. 207–212; J. В а р д а с х, Miasta na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim od schyłku XIV do poł. XVII w., Kwart. Hist. 87 (1980) 1, s. 21–23; А. Ј а н е с з е к, Polska ekspansja osadnicza na ziemi lwowskiej w XIV–XV w., Przegląd Hist. 69(1978) 4, s. 598–600.

²³ Е. Т р у я р с к и, Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich, Roczn. Orient. 23 (1959) 2, s. 10–18; М. Ф. К о т л ь я р, Грошовий обиг на території України доби феодалізму, Київ 1971, s. 68–79, mapa p. 92.

²⁴ А. Р о с х а с к а, Z Witoldowych dziejów, s. 262; J. Т у с з к и е в и с з, Tatarzy na Litwie, s. 117–120, 146–147, Aneks nr 1, s. 300–301.

²⁵ J. P u z y n a, Pierwsze wystąpienie Koriatowiczów na Rusi południowej, Ateneum Wileńskie 13 (1938), s. 1–68.

²⁶ Akta unii Polski z Litwą: 1385–1791, wyd. S. К u r z e b a, W. S e m k o w i c z, Kraków 1932, nr 20–26 IV 1388 Łęczysca, s. 17–18; С. А. Б е р ш а д с к и й, Литовские Евреи, s. 244, 398.

w 1387 r. Istniał też dokument ks. Witolda dający ziemię lub przywileje mieszkańcom Trok, z datą 23 sierpnia 1384 r.²⁷ W rywalizacji z Jagiełłą Witold prowadził politykę faktów dokonanych. Choć zapewne Jagiełło jesienią tego roku nie zdecydował się jeszcze, które ziemie przekaze Witoldowi, ten sierpniowy przywilej dla Trok mógł zostać rzeczywiście wystawiony przez Kiejstutowicza podczas trwania walk na pograniczu z państwem zakonnym, ciągnących się przecież aż do końca września 1384 r. W XIV i XV w. elitą kupiecką i finansową na Litwie byli kupcy niemieccy z Rygi, Żydzi i Karaimi, na ziemiach Rusi należącej do Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej głównie Ormianie i obie grupy wyznawców mozaizmu. Prawa samorządu otrzymały najpierw gminy różnoetnicznych kupców we Lwowie od Kazimierza Wielkiego, w 1356 r. wielokrotnie potwierdzone przez następnych królów (1379, 1380, 1387, 1444, 1461). Ale w końcu XIV w. uformowały się zapewne także gminy ormiańskie w Kamieńcu Podolskim i Jazłowcu²⁸. Jeszcze przed chrztem Jagiełły, a po śmierci Kazimierza Korona Polaka zabiegała o utrzymanie dobrych kontaktów handlowych przez Lwów i Mołdawię z miastami nadczarnomorskimi. Wkrótce potem zapewnił to hołd Piotra wojewody mołdawskiego, złożony we Lwowie Jadwidze i Jagielle 26 września 1387 r.²⁹

Pozycja Karaimów z Trok w Wielkim Księstwie Litewskim w XV w. dowodzi, że niektórzy z nich odgrywali ważną rolę w systemie władzy już kilkadziesiąt lat wcześniej. Karaimi pełnili funkcje nie tylko poborców podatkowych czy ceł, ale zapewne powierzano im również poselstwa i przekazywanie korespondencji dyplomatycznej i pełnienie różnych misji do Ordy. Znajomość języka kipczackiego, utrzymywanie regularnych kontaktów z Krymem, posiadanie wpływowych krewnych lub wspólników w Solchacie, Kaffie, Mangupie czy Kilii, predystynowało Karaimów do tej roli. Usługi dyplomatyczne Karaimów od XV w. z reguły obejmowały także pośrednictwo w wykupywaniu z niewoli ludzi uprowadzonych podczas najazdów tatarskich (jasyr)³⁰. Syntetyczny przegląd dziejów kancelarii władców Litwy – od Mendoga do chrztu Jagiełły w 1386 r. nie zawiera żadnych danych ani uwag o sposobach wystawiania dokumentów przez ks. Witolda w latach 1380–1392³¹. Jest to niewątpliwie luka w naszej wiedzy, którą należy wypełnić. Witold utrzymywał stosunki dyplomatyczne z Zakonem Krzyżackim, Koroną Polską i księstwami mazowieckimi, biskupem Rygi, kupcami niemieckimi, niektórymi władcami Zachodniej Europy, wielkim księciem moskiewskim i niezależnymi księstwami ruskimi, kurią rzymską, husytami czeskimi, Złotą Ordą i chrześcijańskimi księstwami na Półwyspie Krymskim, zapewne także z hospodarem wołoskim. Do prowadzenia korespondencji potrzebował biegłych pracowników kancelarii albo stałych współpracowników wyspecjalizowanych w obsłudze określonych kontraktów, znających pismo, język i zwyczaj sporządzania dokumentów w kraju, z którym prowadzono pertraktacje lub zawierano umowę.

Udowodniono istnienie na dworze ks. Witolda odrębnych pisarzy (*scriba*) formułujących dokumenty albo w języku łacińskim (do Europy Zachodniej i do Polski), albo w języku niemieckim (Zakon Krzyżacki w Prusach i Inflantach, kupcy niemieccy) lub ruskim. Język ruski, ściślej – staroruski – nawiązujący do cerkiewno-słowiańskiego, stanowił język urzędowy w całym Wielkim Księstwie Litewskim, a także w kontaktach ze wszystkimi książętami na Rusi, Moskwą i niejednokrotnie z ordami tatarskimi. Uderzającą cechą kancelarii wielkksiążęcej Witolda w 1421 r. była w oczach zachodnioeuropejskiego podróżnika właśnie wielojęzyczność jej operacji, spisywanie w tym czasie dokumentów po łacinie, rusku, a także w języku kipczackim³². Na zasadzie wzajemności bowiem

²⁷ M. B a l i Ń s k i, Historia miasta Wilna, t. I, Wilno 1836, s. 52, 188; W. S e m k o w i c z, Hanul namiestnik wileński (1382–1387) i jego ród, Ateneum Wileńskie 7 (1930) 1/2, s. 1–20.

²⁸ F. K o n e c z n y, Dzieje Rosji, s. 470–474; Z. O b e r t y Ń s k i, Legenda jazłowiecka, St. Źródł. 7 (1962), s. 57–76. Por. J. T y s z k i e w i c z, Tatarzy na Litwie, s. 232–233.

²⁹ Książę z Podola Konstanty Koriatowicz nadał 17 IV 1385 r. mieszczanom krakowskim przywilej handlowy na swoim terytorium: Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa, wyd. F. Piekosiński, t. I, Kraków 1879, nr 60, s. 74–75; Dokumente privitoare la istoria Romanilor, wyd. I. H a r m a z a k i, t. I, cz. 2, Bucuresti 1890, nr 235, s. 295.

³⁰ С. Ш а п ш а л, Караимы а Чуфут-Кале, Петербург 1896; В. В а r а н о w s k i, Dzieje jasyru na Gródku Karaimskim, Myśl Karaimska, ser. n., 2 (1946/7), s. 41–52; Ewlija Czelebi, Księga podróży, opr. Z. A b r a h a m o w i c z, Warszawa 1969, s. 260–267, 317–324.

³¹ Kancelarię Witolda opracowano od 1392 r.: M. K o s m a n, Kancelaria wielkiego księcia Witolda, St. Źródł. 14 (1969), s. 102.

³² Zaświadcza o tym wyraźnie Gillbert de Lannoy: Oeuvres Ghillbert de Lannoy, s. 59.

skierowywano dokumenty po kipczacku do chanów Złotej Ordy lub jej najwyższych urzędników. Jeszcze w 1393 r. kancelaria chana Tochtamysza posłużyła się w korespondencji z Jagiełłą mieszanym dialektem kipczacko-czagatajskim i pismem ujugurskim. Do tego pisma dołączono zresztą oficjalne tłumaczenie w języku ruskim, w pełni uwierzytelnione przez stosownych urzędników. Były to zapewne ostatnie lata lub końcowe dziesięciolecie kultuwowania tradycji starotureckich w kancelarii Złotej Ordy. Z początkiem XV w. pełną dominację w korespondencji dyplomatycznej w ordach tatarskich uzyskał język kipczacki, określanej potocznie jako „tatarski”³³.

Szczególnie przed 1390 r. musiał więc ks. Witold posiadać specjalnych pisarzy i tłumaczy przygotowujących i odczytujących dokumenty tatarskie z ord³⁴. Fakt niezachowania stosownych dokumentów nie jest oczywiście dowodem na ich nieistnienie. Stosunki ks. Witolda z ordami były ożywione. Jednakże burzliwa polityka, dwukrotne ucieczki z Litwy do Krzyżaków i przebywanie tam przez blisko dwa lata, parokrotne spalenie stolicy ojczystego księstwa Trok, i klęski bitewne w zupełności mogą tłumaczyć zaginięcie lub nawet celowe zniszczenie archiwum i obszernej korespondencji tego księcia. Niszczyć dokumentację mógł on sam, niszczyć ją mogli jego przeciwnicy. W klęsce na polu bitwy pod rzeką Worskłą, zadanej przez Tatarów (12 VIII 1399), uległy zapewne zagładzie właśnie dokumenty i korespondencja z Ordą, wiezione do prowadzenia rokowań i zawierania porozumień. Niszczenie dokumentów rozwiązywało zobowiązania. Na drodze wielkiej polityki ks. Witolda padały ofiary w walce zbrojnej, życie tracili także powiernicy dyplomatyczni (ks. Henryk Siemowitowic) czy świadkowie i rywale (ks. Wigunt Olgierdowicz), obaj skrytobójczo otruci. Karaimi i Ormianie byli najbardziej odpowiednimi kandydatami na pracowników kancelarii Witolda w jej dziale tatarskim. Tylko Karaimi i nieliczni wówczas na Litwie duchowni muzułmańscy mogli znać język czagatajski i alfabet ujugurski, kontaktując się ze swoimi współwyznawcami w Iranie i całym Bliskim Wschodzie, przy okazji prowadzenia handlu, dokonywania pielgrzymek, przepisując teksty religijne³⁵. Natomiast język kipczacki był po prostu ich językiem domowym. W misjach politycznych do Złotej Ordy i świata muzułmańskiego, a ks. Witold dobrze sobie zdawał z tego sprawę, lepiej należało posługiwać się właśnie Karaimami, nie mającymi interesu do uczestnictwa w intrygach politycznych, słynącymi w późniejszych wiekach z uczciwości. Z północnych ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego w XIV i początkach XV stulecia nie są znani Ormianie, najdalej ku północy mieszkając wówczas w Łucku, na Rusi Wołyńskiej.

Sądzymy, że wolno postawić tezę o korzystnych dla obu stron kontaktach pomiędzy książętami litewskimi (Olgierd, Kiejstut, Jagiełło, Witold) a Karaimami na Krymie. Zapewne rezultatem owych wcześniejszych związków z 2 połowy XIV stulecia oraz istniejącego uprzednio osadnictwa karaimskiego w Wielkim Księstwie Litewskim, a także na Rusi Wołyńskiej i Halickiej było dobrowolne, jednorazowe przesiedlenie się tutaj z Półwyspu Krymskiego dużej grupy Karaimów w latach 1397–1398. Karaimi opuszczający miasta krymskie należeli do stronników chana, który schronił się na Litwie. Po 1400 r., trwałym zamieszkaniu na Litwie większych grup tatarskich i karaimskich, pisarze kancelaryjni zajmujący się dyplomacją z Tatarszczyzną mogli być rekrutowani na równi z obu tych społeczności. W XV w. całkowita dominacja języka kipczackiego na stepach i w portach nad Morzem Czarnym umożliwiła równie dobre pełnienie służby dla ks. Witolda przez Tatarów gospodarskich, tzn. murzów i elitę rodową osiadłych nad Niemnem Tatarów. Duchowni karaimscy wykazywali jednakże jednoczesną biegłość w piśmie ujugurskim, hebrajskim i ruskim. Dawało to możliwości praktycznego w dyplomacji szyfrowania wiadomości i poleceń. Więcej powodów do nagradzania i obdarzania przywilejami Karaimów przebywających na Litwie widzieć trzeba u schyłku XIV stulecia, nie zaś na początku XV w.

³³ А. П. Григорьев, *Официальный язык Золотой Орды в XIII–XIV в.*, Тюркологический Сборник, 1977, Москва 1981, s. 81–89.

³⁴ Tak słusznie twierdzi A. P r o c h a s k a, *Dzieje Witolda*, s. 360. Przeciwnie stanowisko M. K o s m a n a (*Kancelaria Witolda*, s. 102–103) nie jest dostatecznie umotywowane. Por. też M. K o s m a n, *Dokumenty wielkiego księcia Witolda*, *St. Źródł.* 16 (1971), s. 154.

³⁵ J. M a n n, *Texts and studies*, t. II, Philadelphia 1935, s. 74, 1443; S. S z y s z m a n, *Le roi Bulan et le problème de la conversion des Khazars*, *Ephemrides Theologicae Lovanienses*, 33 (1957), 1, s. 76; Z. A n k o r i, *Karaites in Byzantium*.

3. Przywilej dla Karaimów w Trokach z 1388 r., dający ich wspólnocie wyznaniowej pełną odrębność prawną, znany jest z późnej kopii w języku polskim. Nie zachowany oryginał, którego tekst wciągnięto do transumptu, sporządzony został w języku ruskim; dużo mniej prawdopodobne aby zrobiono to w języku łacińskim³⁶. Krytyka i ocena pierwotnych danych zawartych w tym przywileju sprowadzała się dotąd do weryfikacji: daty dokonania aktu, miejsca wystawienia dyplomu (26 czerwca 1388 r., Łuck), tytułatury Witolda, zastosowanego formularza (przede wszystkim: arenga), konfrontacji treści postanowień z innymi przywilejami dla Żydów w XIII–XV stuleciu w Koronie Polskiej, Wielkim Księstwie Litewskim i Królestwie Czeskim, a także identyfikacji wymienionych na końcu tego dokumentu świadków³⁷.

Z pierwszego okresu rządów Witolda (do 1401 r.) znanych jest wiele dokumentów, których pełna wiarygodność podana została w wątpliwość, albo o których istnieniu wiadomo jedynie ze wzmianek w innych źródłach. Ciekawy przykład udowodnienia autentyczności silnie podejrzanego dokumentu stanowi przywilej fundacyjny króla Władysława Jagiełły dla biskupstwa wileńskiego z 17 lutego 1387 r. Po bliższej analizie stwierdzono prawdziwość dokonanych nadań. Przywilej zachował się w dwóch wersjach. Obie zostały oficjalnie sporządzone w kancelarii królewskiej: z tą samą datą i rzekomo przy tych samych świadkach, chociaż druga wersja (1 A) została, jak udowodniono, antydatowana w kancelarii królewskiej w 3 lata później. Biskup wileński Andrzej uzyskał bowiem w 1390 r. potwierdzenie całego stanu posiadania biskupstwa, wraz z późniejszymi nadaniami pochodzącymi od Witolda (dokument z 24 lipca 1388 r., wystawiony w Kamieńcu Litewskim)³⁸. Późniejsza wersja, celowo i świadomie antydatowana, miała charakter podsumowania stanu posiadania na mocy dokumentu królewskiego, była zaś potrzebna dla zabezpieczenia dóbr biskupich w sytuacji, gdy ks. Witold okazał się zdrajcą i znajdował się poza granicami Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jest to ważny przykład praktyki kancelaryjnej owych czasów. Obroniono także autentyczność i innych podejrzanym wcześniej donacji dla biskupstwa wileńskiego. W rezultacie podejrzanym dotąd dokument ks. Witolda z 24 lipca 1388 r., opublikowany niegdyś z oryginału zachowanego do 1822 r. uznano za w pełni autentyczny. Warto jednak zauważyć, że tytułatura ks. Witolda jest w nim tylko częściowo zgodna z ówczesnym stanem jego władzy (księstwo grodzieńskie i brzeskie), a częściowo samozwańcza i postulatyczna, bo dotyczy ziem, gdzie sprawował on władzę czasowo, w charakterze namiestnika królewskiego (księstwo łuckie)³⁹.

W przywileju dla Karaimów w Trokach niepokoi badaczy: trudność w uzyskaniu zgodności pomiędzy miejscem wystawienia dokumentu (Łuck), z datą (24 VI 1388), występująca tutaj tytułatura Witolda oraz wyraźne zbieżności z trzema innymi przywilejami udzielonymi Żydom, z których dwa nie są autentyczne. W rzeczonym przywileju, który rozpatrujemy wystawca użył tytułu: – *My Aleksander albo Witold, z Bożej łaski książę litewski, dziedzic na Grodzie, Brześciu, Drohiczyń, Łucku, Włodzimierzu i innych ziem*. Wobec tego stanu rzeczy stwierdzić należy co następuje. Po pierwsze – nazwę miejscowości, w której wystawiono przywilej, przy tłumaczeniu tekstu z języka ruskiego na polski odczytać można było błędnie: zamiast *Łoszesk* (Łosk) ze skróconego Ł-SK, odtworzono domniemany zapis *Łuczesk* (Łuck). Uważamy, że można było pomylić litery albo źle odtworzyć

³⁶ M. B a l i Ń s k i, Historia miasta Wilna, t. I, nr 5, s. 225–233; W. S y r o k o m l a, Wycieczki po Litwie w promieniach Wilna, cz. 2, Wilno 1857, s. 68.

³⁷ Zob.: С. А. Б е р ш а д с к и й, Документы и регестры, т. I, Петербург 1882, s. 1–25; tegoż, Литовские Евреи, s. 172–239; М. Б а л а б а н, Правовой строй, 161–170, 329–345; М. В а ł а б а н, Karaici w Polsce, s. 55–59; oraz М. Ш о р р, Краковский свод еврейских статутів и привилегий XV–XVIII в., Еврейская Старина, R. I, 1909, t. 1, s. 247–264; A. Z a j a c z k o w s k i, Na marginesie studium B a ł a b a n a — Karaici w Polsce, Myśl Karaimska 1 (1928) 4/5, s. 54–57.

³⁸ O. H a l e c k i, Na marginesie najdawniejszych dyplomów katedry wileńskiej, Ateneum Wileńskie, 10 (1935), 1, s. 44–70; J. O c h m a Ń s k i, Najdawniejsze przywileje Jagiełły i Witolda dla biskupstwa wileńskiego 1387–1397, Zeszyty Naukowe UAM, nr 34, ser. Historia nr 5, Poznań 1961, s. 19–36.

³⁹ M. K r u p o w i c z, Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy i złączonych z nią krajów od 1387 do 1710 r., Wilno 1858, nr III, s. 5; Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioecesis Vlnensis, t. I: 1387–1507, wyd. J. F i j a ł e k, W. S e m k o w i c z, t. I, Kraków 1948, nr 14, s. 27–28. Por. dyplomy z 17 II 1387, nr 1 A i 1 B, s. 1–9. Do sprawy księstwa łuckiego wrócimy.

podobnie brzmiące nazwy z XIII–XIV w.⁴⁰ Ks. Witold dając przywilej Karaimom nie musiał formalnie posiadać księstwa łuckiego, czy nawet przebywać wówczas w Łucku. Gród Łoszesk znajdował się w 1388 r. w księstwie holszańskim lub nowogródzki, gdzie władzę sprawowali stronnicy Witolda, jego szwagier Iwan Olgimuntowicz oraz rodzony brat Towciwiłł. Przywilej dla trockiej gminy Karaimów mógł więc zostać uzgodniony i uwzględnić interesy, ważnego ośrodka handlowego jakim był Nowogródek nad środkowym biegiem Niemna. Po drugie – budząca wątpliwości data spisania dokumentu (24 VI 1388) nie musiała być zapisana poprawnie, bądź mogła ulec przekręceniu i pomyleniu przez kopistę i tłumacza. Czynności te zresztą mogli wykonać dwaj różni ludzie, w dwóch różnych momentach czasowych. Rozwiązywanie dat rocznych zapisywanych po rusku, umownymi literami alfabetu cyrylicyckiego sprawiała zawsze znaczne kłopoty nieobznajmionym⁴¹. Znane są omyłki w zapisaniu daty na przywileju sporządzonym po rusku właśnie w 1388 r. w środowisku litewsko-ruskim⁴². Zjawisko to było więc nierzadkie. Pewniejsza weryfikacja poprawności zapisu daty dziennej w interesującym nas tutaj zabytku nie jest niestety dostępna, gdyż w przywileju tym nie podano dnia tygodnia, na który przypadało w 1388 r. święto Jana Chrzciciela, ani tzw. indykcji określającej bliżej datę roczną w stuleciu. Po trzecie – najważniejsze dane o autentyczności i czasie sporządzenia przywileju powinna dostarczyć dokładna analiza zastosowanej tytułatury ks. Witolda, tzn. oficjalne potwierdzenie zasięgu jego władztwa politycznego i charakteru sprawowania władzy w momencie spisywania rzeczony dokumentu. Niedostateczna liczba źródeł pisanych do dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego i zaniedbania w studiach powodują utrzymywanie się licznych niejasności. Wypada w tej sytuacji rozpatrywać różne warianty w dążeniu do lepszej rekonstrukcji zaszłych wydarzeń. Krzyżacy w swoich dokumentach z XIV w. „wielkiego księcia litewskiego i dziedzica Rusi” z Wilna określali terminem *rex* lub *supremus dux*⁴³. Po śmierci Kiejstuta (1382) i ucieczce Witolda do Krzyżaków (połowa listopada 1382) Jagiełło postanowił silniej zjednoczyć państwo litewskie. Zlikwidował „wielkie księstwo trockie”, kasując dwa podlegające mu małe księstwa (Holszany i Wejszyski) oraz oddając władzę w Trokach Skirgielle (grudzień 1382) jako swemu wasalowi. Witold korzystając z posiłków krzyżackich łatwo zajął Troki. W Trokach znajdowali się stronnicy Witolda, którzy poddali się drugiego dnia oblężenia nie stawiając większego oporu. Natomiast wojska Jagiełły musiały później oblegać Troki przez miesiąc póki je zdobyły (od 25 IX do 3 XI 1383 r.)⁴⁴. Ks. Witold został ochrzczony i uznał się lennikiem Zakonu z całego swojego dziedzictwa po ojcu (Troki, Grodno, Brześć, Drohiczyn, Bielsk)⁴⁵. Zakon zgodził się na dziedziczenie tych ziem po Witoldzie zarówno w linii męskiej, jak i żeńskiej, a następnie w razie potrzeby także po jego bracie Zygmuncie. Krzyżacy zapewniali także – gdyby zaszła konieczność – opiekować się i wydać za mąż kobietę, jeżeli będzie dziedziczką lenna. W zamian ks. Witold prosił o pomoc krzyżacką przy odzyskiwaniu całej ojcowizny: – *expostulavit rogavitque ut ei ad recuperandum patrimonium, suum auxilio essemus* – –.

W tajemnicy przed Krzyżakami Jagiełło porozumiał się z Witoldem, obiecując mu zwrócić Grodno, Brześć, Drohiczyn i Bielsk lub niewykluczone, że nawet wszystko. Stronnicy Witolda przebywający razem na wygnaniu u Krzyżaków skłonili go do pojednania z królem, chociaż nie wszystkie wysuwane warunki Jagiełło przyjmował. Jak się przypuszcza nie było pełnej zgody na danie zakresu władzy równej Kiejstutowi lub o księstwo trockie, które miało nadal pozostawać przy Skirgielle. Wracając na Litwę

⁴⁰ В. Т. П а ш у т о, Образование литовского государства, Москва 1959, s. 260–270; М. Н. Т и х о м и р о в, Список русских городов дальних и ближних, Русское летописание, Москва 1979, s. 110–118.

⁴¹ М. Х. Т и х о м и р о в, А. В. М у р а в е в, Русская палеография, Москва 1982, s. 12–13, 61–63. Przykład przeinaczenia zapisanej daty przy odczytaniu ruskiego dokumentu z 1390 r.: А. П р о ч а с к а, Odzyskanie Trembowli w 1390 r., Kwart. Hist. 8(1894), s. 643–646.

⁴² Dokument homagium Dymitra Olgierdowicza dla Korony Polskiej: 16 XII 1389 Mołodeczno. Acta unii, nr 24, s. 21–22. W zachownym oryginale zachodzi niezgodność daty dziennej i roku.

⁴³ А. П р о ч а с к а, Dzieje Witolda, s. 15–19 i n.; Т. W а с и л е в с к и, Православные имена Jagiełły i Witolda, Analecta Cracoviensia 19 (1987), s. 105–115.

⁴⁴ Die Chronik Wigands von Marburg, Scriptorum Rerum Prussicarum, t. II, wyd. Th. H i r s c h, Leipzig 1863, s. 622.

⁴⁵ Codex epistolarius Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430, wyd. А. П р о ч а с к а, Kraków 1882, nr XV, 14 VI 1384 Marienwerder n. Wilią, s. 5–6.

ks. Witold 9 lipca 1384 r. zaatakował ze swoją drużyną krzyżackie gródki nadgraniczne. We wrześniu 1384 r. ks. Witold wciąż walczył przeciwko Krzyżakom. Przywilej Witolda dany miastu Trokom 23 VIII 1384 r. znany jedynie ze wzmianki⁴⁶, mógł zostać spisany w okresie, gdy nie wszystko zostało rozstrzygnięte. Zapewne dopiero w październiku czy listopadzie tegoż roku ks. Witold przyjął warunki Jagielly i zgodził się na otrzymanie ojcowizny bez Trok. Najstarszy akt homagialny Witolda wobec Jagielly pochodzi z końca 1384 r. (bez daty dziennej). Za uposażenie w grody – Grodno, Brześć, Bielsk, Drohiczyn, Mielnik, Kamieniec i Wołkowysk – wraz z okręgami, obiecywał on królowi posuszeństwo, lojalność (*obsequium ut pater et fidelitatem*) i zrezygnował z własnej polityki, czego rękojmnią miało być nieprzyjmowanie ani niewysyłanie żadnych poselstw. Najważniejsi stronnicy Witolda otrzymali również zwrot swoich księstw: Towcwiłł – Nowogródek, Sudemunt – Wejszyszki, zaś Iwan Olgimuntowicz – Holszany⁴⁷. Zapewne słusznie przypuszcza się, że Witold nie otrzymawszy zwrotu Trok dostał w zamian obietnicę czasowego władania jakąś częścią Wołynia.

Stanowisko prawne ks. Witolda i wyraz jego aspiracji politycznych dokumentuje tytułatura książe, którą używał w dokumentach i na pieczęciach. Za życia ojca Kiejstuta (dokument z 29 IX 1379) używał pieczęci ze skromnym napisem: *S(igillum) ducis Vitavte*. Późniejszy dokument spisany przez ks. Witolda po niemiecku w Królewcu 30 stycznia 1384 r., znany jedynie z transumtu wielkiego komtura Zakonu (20 IV 1393) zawierał imię z pierwszego chrztu Witolda w Tapiawie oraz jego tytuł: *Wigand von Gotes gnaden herczoge czu Tracken*. Napis na przywieszanej pieczęci głosił: *Sigillum Witawti ducis in Trakken*. Pieczęć wykonano na zamówienie w państwie zakonnym, na co wskazuje niemieckie brzmienie nazwy Troki⁴⁸. Znana jest ona również z aktu unii w Krewie (14 VIII 1385), co ewentualnie może znaczyć, iż Jagiełło nie sprzeciwiał się wówczas nadziejom Witolda na otrzymanie w przyszłości Trok. Jest też prawdopodobne, że przypisywano mniejsze znaczenie prawne pieczęci i używano nawet pieczęci nieaktualnej (tzn. z nieaktualną tytułaturą), ale będącej do dyspozycji.

Historycy odtwarzają przebieg wypadków dwojako. Najczęściej przyjmują, że sprawa musiała zostać uzgodniona. Zapewne chodziło o trwałe zdobycie Połocka na ks. Andrzeju Olgierdowiczu i przeniesienie Świdrygiełły, a następnie dopiero oddanie Trok Witoldowi. Ks. Andrzej, rodzony brat Jagielly, od kilkunastu lat walczył przeciw Litwie, korzystając z pomocy ks. Dymitra Dońskiego, wielkiego księcia moskiewskiego. W wyniku odpowiedniej oferty ks. Andrzej Olgierdowicz połocki złożył 10 października 1385 r. hołd lenny Zakonowi w Inflantach. W końcu 1385 r. utworzyła się koalicja na północy przeciw Jagielle, w skład której wchodził Zakon Krzyżacki w Prusach i Inflantach, ks. Andrzej Olgierdowicz w Połocku, ks. Światosław w Smoleńsku, przy sprzyjającej postawie Moskwy. Od 2 lutego 1386 r. do kwietnia Zakon Inflancki pustoszył Litwę. Podczas gdy liczni książęta litewscy udali się na chrzest i udział w koronacji Jagielly w Krakowie (5 II oraz 4 III 1386) Światosław ks. smoleński zaatakował księstwo witebskie, zamierzając zająć Mścislaw⁴⁹. Dopiero po uroczystościach krakowskich, po zwolnieniu za specjalnymi poręczeniami na piśmie, wyruszyło kilku książąt z ks. Witoldem na odsiecz ku północy. W bitwie pod Mścislawem 29 kwietnia 1386 r., w której Światosław smoleński poległ, wojskami litewskimi dowodzili: Skirgiełło, Dymitr Korybut, Witold i Semen Lingwen. Ze Smoleńska złożył hołd Jagielle ks. Jerzy Światosławowicz (17 IX 1386)⁵⁰. Ks. Andrzej połocki nie mając sojuszników, najpierw wiosną 1387 r. stracił gród Łukomłę, a później oddał Połock i dostał się do niewoli Skirgiełły w początkach kwietnia. W konsekwencji 28 kwietnia 1387 r. Jagiełło

⁴⁶ M. B a l i Ń s k i, Historia Wilna, t. I, s. 52, 85, 188; Codex epistolaris Vitoldi, nr XVII, 23 VII 1384, s. 6; F. K o n e c z n y, Jagiełło i Witold, Przewodnik Naukowy i Literacki 20 (1892), s. 105–110.

⁴⁷ A. P r o c h a s k a, Nieznany akt homagialny Witolda, Kwart. Hist. 9 (1895) 1, s. 233; J. D a n i ł o w i c z, Skarbiec, t. I, Wilno 1860, nr 490, s. 251.

⁴⁸ K. S o c h a n i e w i c z, Najdawniejsze dyplomy Witolda wielkiego księcia litewskiego, Ateneum Wileńskie, 3 (1926) nr 10/11, odb.; W. S e m k o w i c z, Sfragistyka Witolda, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 13 (1930), s. 65–69.

⁴⁹ D. C h o i ń s k i, Wystąpienie Andrzeja połockiego przeciwko władzy zwierzchniej na Litwie w latach 1377–1387; praca dyplomowa w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, 1990; J. Długosz, Annales, ks. X, sub anno 1336, s. 156–157.

⁵⁰ Dokumenty zwalniające książąt litewskich z pobytu w Polsce w roli zakładników: Miscellanea do XV w., Biblioteka Polska w Paryżu, rpis nr 4; Akta unii Polski z Litwą, nr 10, 11 i 13; Супрасльскій летопись, Полное собрание Русских Летописей (dalej: PSRL), t. XXXV, s. 64, 69–70, 99, 113–114, 156–158, 204–205, 226.

nadał księstwo połockie Skirgielle, pozostawiając mu nadal Troki, co oburzyło Witolda⁵¹. Kilka tygodni później Skirgiello *Dei gratia dux Litwaniae et dominus Trocensis et Polocensis* wznowił przyrzeczenie wierności Jadwidze i Jagielle stwierdzając, że wszystkie posiadane ziemie po swojej bezpotomnej śmierci przekaze Koronie Polskiej⁵². Zgodnie z unią krewską Jagiello chciał budować połączone państwo litewsko-polskie pod swoimi i swoich potomków rządami. Nadanie przywileju dla Karaimów w Trokach w 1388 r. traktować wypada jako manifestację pretensji Witolda i wyrażenie wdzięczności swoim stronnikom już tam mieszkającym. Inny wariant przebiegu wydarzeń jest mało prawdopodobny i przewiduje otrzymanie Trok przez Witolda już jesienią 1384 r. przy celowym pomijaniu jego pełnej tytulatury przez kilka lat⁵³. Gdyby tak było, to realne władanie Trokami znalazłoby jakieś odbicie w źródłach. W akcie krewskim (14 VIII 1385) czterej książęta występujący jako świadkowie – Skirgiello, Korybut, Witold i Lingwen – zostali określani jednakowo: *ducibus Litwanorum*. Zakon próbował podburzyć ponownie ks. Witolda do akcji przeciw Jagielle i wystosował w tym celu pismo 1 stycznia 1386 r. proponujące realizację układu z 14 VI 1384 r. Witold odrzucając te sugestie złożył 4 marca 1386 r. i utrwalił na piśmie, przyrzeczenie wierności Jadwidze i Jagielle⁵⁴.

Witold, jak i inni książęta litewscy, po koronacji Jagielly pozostawał w Polsce czasowym zakładnikiem i gwarantem, że chrzest będzie przeprowadzony na całej Litwie. Zwolniony (13 III) za pozwoleniem królowej Jadwigi i panów polskich, w stosownym dokumencie został utytułowany: *Allexander alias Wytolt Dei gratia dux Litwaniae ac dominus Hrodnensie*⁵⁵. Czołem więc ówczesnych jego posiadłości było Grodno, a potomkowie jego dziedziczyć mogli po nim księstwo grodzieńskie. Przyjęcie chrztu w obrządku łacińskim w Krakowie zdaje się świadczyć, że Witold zamierzał jednak w przyszłości pozostawać przy ojcowiznie lub na Litwie właściwej, nie zaś na Rusi. Ks. Witold złożył akt wierności Koronie Polskiej jako jeden z pierwszych (18 V 1386). Niestety akt ten znany jest tylko z transumptu i nie jest pewne jaka tytulatura została tu pierwotnie zastosowana⁵⁶. W każdym razie poczynając od przysięgi z dnia 13 marca 1386 r., a nawet po ostatecznej ugodzie z Jagiellą w Ostrowie (5 VIII 1392) ks. Witold posługiwał się wyłącznie pieczęcią z „Pogonią” i napisem: *S(igillum) Vitoldi ducis Litwanie et do(min)i Groden(sis)*⁵⁷. Występował więc ciągle wyłącznie jako książę Grodna.

4. Autentyczność, okoliczności jego wystawienia i wymowę dokumentu dla Karaimów trockich z 24 VI 1388 r. rozpatrywać należy przede wszystkim w związku z okolicznościami otrzymania przez ks. Witolda księstwa łuckiego na Wołyniu. Po osłabieniu znaczenia Kijowa i ciągłych roszczeń do tych ziem przez Tatarów, po włączeniu Włodzimierza wołyńskiego (1377) i Halicza w krąg wpływów węgierskich, stolicą Lubarta Giedyminowicza stał się Łuck. Został on z konieczności uznany za centrum Rusi litewskiej, czego potwierdzeniem jest składanie w tym grodzie licznych aktów hołdowniczych Koronie Polskiej w miesiącach czerwcu – listopadzie 1386 r.⁵⁸ Wypełniając zobowiązania z Krewa Jagiello dążył do centralizowania władzy na obszarach Rusi podległych Wielkiemu Księstwu Litewskiemu i do pełnego odebrania Rusi Halicko-Włodzimierskiej z rąk węgierskich. „Wielkie księstwo łuckie” zostało zlikwidowane przez usunięcie dotychczasowego księcia Fiedora Lubartowicza i przez podniesienie jego wasala ks. Fiedora Danielewicza z Ostroga do rangi księcia dziedzicznego, zależnego bezpośrednio od Korony Polskiej oraz zamianowanie go dodatkowo

⁵¹ Dokument: 28 IV 1387. Na łowach Skonstorskich; J. J a k u b o w s k i, Opis księstwa trockiego z 1387 r., Przegł. Hist. 5 (1907) 1, s. 22–48.

⁵² Akta unii, nr 18, s. 14–18 VI 1387 Lida.

⁵³ W. S e m k o w i c z, Sfragistyka Witolda, s. 69–71.

⁵⁴ Codex epistolaris seculi XV, t. I, wyd. A. S o k o ł o w s k i, K. Szujski, Kraków 1876, nr 1, s. 1; Akta unii, nr 8, s. 6–7.

⁵⁵ Akta unii, nr 11, s. 8–9.

⁵⁶ A. P r o c h a s k a, Nieznany akt homagialny, s. 234. Por. akty homagialne w Łucku składane Koronie Polskiej przez książąt ruskich, w październiku i listopadzie 1386 r.: Biblioteka Polska w Paryżu, rkps nr 4, s. 39–40, 49–50, 53; Akta unii, nr 16–17, s. 12–14.

⁵⁷ W. S e m k o w i c z, Sfragistyka Witolda. W Aktach unii, nr 29, s. 26 odczytano: *dni Grodne*.

⁵⁸ O. H a l e c k i, Przyczynki genealogiczne do dziejów układu krewskiego, Miesięcznik Heraldyczny, 14 (1935), 7–8, s. 102–107; oraz — A. G a s i o r o w s k i, Itinerarium króla Władysława Jagielly: 1386–1434, Warszawa 1972, s. 29.

namiestnikiem króla Jagiełły w Łucku⁵⁹. Strategicznie i politycznie ważny Łuck miał zgodnie z racją stanu Korony pozostawać w dyspozycji króla polskiego. Po kilku miesiącach Jagiełło jeszcze wyraźniej zaznaczył rangę tego ośrodka jako stolicy i klucza do Rusi, skoro podobnie jak w Wilnie w chwilach szczególnego zagrożenia, na wiosnę 1387 r., namiestnika łuckiego zastąpił polskim starostą, wypróbowanym królewskim urzędnikiem. Został nim Krzesław z Kurozwęk, dygnitarz kumulujący wówczas trzy ważne urzędy: ochmistrza młodocianej królowej Jadwigi, kasztelana sandomierskiego (1386–1392) i starosty generalnego Wielkopolski (1387–1398). Starostą łuckim został Krzesław na okres od lutego 1387 r. najmniej do przełomu lat 1387/1388⁶⁰.

Ks. Witold uciekając od Krzyżaków w czerwcu 1384 r. uprowadził ze sobą i odtąd trzymał w niewoli jednego z dostojników Zakonu, Markwarda von Salzbacha. Krzyżak pozostawał uwięziony u Witolda 6 lat i przyczynił się do jego powtórnego przejścia na stronę Zakonu w 1390 r. Podobnie jak oficjalnie przekazywani zakładnicy, zgodnie z praktyką na Rusi i w ordach tatarskich, umożliwiała to dokonywanie sprawniejszych i różnorodnych poczynań dyplomatycznych. Salzbach z pewnością zachęcał Witolda do egzekwowania przyrzeczeń od Jagiełły lub uzyskania za nie rekompensat. Natarczywe zabiegi Witolda o przekazanie księstwa łuckiego określił Jagiełło łapczywością i niewdzięcznością. Tzw. *Skarga Witolda* i inne źródła spisane u Krzyżaków około 1390 r. wyraźnie stwierdzają, że ks. Witold otrzymał Łuck z całym księstwem za wstawiennictwem księżnej Juliany, matki Jagiełły, ruskiej księżniczki z Tweru. Warunkiem, który dopełnić musiał Witold, było jednak przyjęcie chrztu w obrządku prawosławnym, ponieważ księstwo znajdowało się na Rusi⁶¹. Jagiełło zrobił ustępstwo, ponieważ przez zmianę obrządku z zachodniego na prawosławny Witold pozornie przestawał pretendować do objęcia stanowiska wielkiego księcia litewskiego w Wilnie, podejmował zaś funkcję namiestnika królewskiego na Rusi wołyńskiej z ekspektatywą otrzymania wkrótce prawa dziedziczości. Ze zmianą obrządku mógł zresztą Witold czekać do momentu aż otrzyma do ręki akt uznający go za księcia dziedzicznego na Łucku.

W kampanii wojennej przeciw Węgrom w lutym 1387 r. prowadzonej przez królową Jadwigę zajęto Jarosław, Przemyśl i Lwów. W sierpniowej wyprawie mającej usunąć starostę węgierskiego z Halicza, wodzem mianowanym przez Jagiełłę został właśnie ks. Witold. W dokumencie wydanym po zajęciu Halicza posłużył się on swoim dotychczasowym tytułem oficjalnym: *Nos Alexander alias Witoldus dei gracia dux Brestensis et Haradiensis*. Wśród uczestników tejże wyprawy spotykamy również Fiodora Lubartowicza jako księcia Włodzimierza wołyńskiego⁶². Tak więc nie tylko Łuck, ale i Włodzimierz nie zostały jeszcze wtedy oficjalnie przekazane Witoldowi. Dopiero podczas dłuższego pobytu króla na Rusi, jesienią 1387 r. (Lwów 26–30 IX, Żydaczów 13–14 X, Gródek 18–20 X), nastąpić musiało nieformalne przekazanie Witoldowi księstwa łuckiego. Pomimo nalegań i wstawiennictwa niektórych panów polskich, król nie zgodził się spisać żadnego dokumentu potwierdzającego ten stan rzeczy. Praktycznie Witold uzyskał status namiestnika, nie zaś księcia dziedzicznego. Obdarowany podobnie jak Siemowit IV zależał od łaski królewskiej, miał poczucie niepewności i zawodu⁶³. Ogólne plany działania, podjęte wobec Korony zobowiązania i uzasadniona doświadczeniami ostrożność powodowały nieustępliwość Jagiełły.

Kłopotliwym dla króla sojusznikiem był również mazowiecki książę Siemowit IV. Ten niefortunny kandydat do korony polskiej w trakcie swych zabiegów o nią zajął Kujawy, łęczyckie i część

⁵⁹ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie, wyd. Z. L. R a d z i m i ń s k i, t. I, Lwów 1887, nr 5–8, s. 5–8; *Ducatus Ostrog incorporantur Regno Poloniae*; t. XI 1386, Biblioteka Polska w Paryżu, rkps nr 4, s. 43–45.

⁶⁰ Za J. Długoszem przyjmujemy tylko kolejność wydarzeń: ślub Aleksandry Olgierdówny z Siemowitem IV mazowieckim, a później mianowanie Krzesława starostą łuckim. Inne szczegóły u Długosza zostały wyraźnie zmieszane: J. D ł u g o s z, *Annales*, ks. X, sub anno 1388, s. 224. Por. Urzędnicy małopolscy XII–XV w. Spisy, t. IV, z. 1, pod red. A. G ą s i o r o w s k i e g o, Wrocław 1990, s. 176, 236. Tutaj i w biogramie w Polskim Słowniku Biograficznym (t. XVI, s. 200–201) obsadzenie urzędu starosty łuckiego datowane zostało („od 1387/1388”) zbyt późno.

⁶¹ Das ist Witoldis sache, *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. II, Leipzig 1863, s. 713; *Summarium von Jagel und Wytaut*, SRP, t. V, Leipzig 1874, s. 225; A. P r o c h a s k a, Markward Salzbach. *Z dziejów Litwy 1384–1410*. *Przeł. Hist.* 9 (1909) 1, s. 12–17.

⁶² *Codex epistolaris Vitoldi*, nr 35, s. 13.

⁶³ *Summarium von Jagel und Wytaut*, SRP, t. V, s. 225; *Das ist Witoldis sache*, s. 713; *Letopisiec Litwy i kronika ruska*, wyd. I. D a n i ł o w i c z, Wilno 1827, s. 44; A. G ą s i o r o w s k i, *Itinerarium*, s. 30.

Wielkopolski. Po zawarciu porozumienia z Jadwigą i negocjacjach z Jagiełłą w Wilnie w 1386 r. w ręku Siemowita IV pozostawały jedynie Kujawy. Postanowił je opuścić po otrzymaniu 10 tys. kop groszy praskich i przekazaniu mu bliżej nieokreślonych ziem na Rusi, będących w dyspozycji Jagiełły. Relacja synów Siemowita z 1426 r. nie jest wiarygodna i tendencyjnie określa jakoby chodziło o *wszystkie ziemie ruskie*⁶⁴. Ówczesny stan faktyczny pozwala sądzić, że obietnice Jagiełły dotyczyły ziem włodzimiersko-halicckich lub podolskich, a najprawdopodobniej ich części. Zgodę między Siemowitem IV a Jagiełłą utrwaliło małżeństwo tego księcia mazowieckiego z Aleksandrą, rodzoną siostrą króla Jagiełły, zawarte w pierwszej połowie 1387 r., najpóźniej przed 6 czerwca 1388 r. Zapewne po ostatecznym zajęciu Rusi Czerwonej przez Koronę Polską (sierpień 1387) Siemowit IV upomniał się o realizację obietnicy, ale stosowny dokument królewski, wystawiony w Wilnie i gwarantujący to, został w obecności Jagiełły i rady panów polskich unieważniony przez Macieja z Kurowa. Ani w interesie Korony, ani Jagiełły nie leżało rozbudowywanie władztwa mazowieckiego na Rusi, tym bardziej, że zacieśniało to pole manewru wobec Witolda. Jako rekompensatę król Jagiełło przekazał Siemowitowi IV ziemię bełzką, nie dając zainteresowanemu oficjalnego dokumentu potwierdzającego ten stan posiadania. Fakt ten odnieść należy zapewne do schyłku 1387 lub początków 1388 r., najprawdopodobniej miał on miejsce w końcu maja 1388 r. w Lublinie⁶⁵. Warto podkreślić, że prowizoryczność tego rozwiązania trwała aż do 7 stycznia 1396 r., pomimo odebrania od Siemowita IV aktu hołdowniczego i faktycznego objęcia przez niego we władanie Bełza już przed 29 XII 1388 r.⁶⁶ Nie przypadkowo nadania dla książąt mazowieckich uzgadniał wcześniej Jagiełło z Witoldem, w powiązaniu z całą polityką na Wołyniu i Podolu, m.in. na zjeździe w grudniu 1392 r. w Bełzie. Zwlekając długo z aktem nadania Jagiełło przez cały ten czas pozostawał w poprawnych i dość bliskich stosunkach rodzinnych z Siemowitem IV i swoją siostrą, a żoną Siemowita, Aleksandrą.

Zgodnie z racją stanu Korony Jagiełło prowadził własną politykę czasowych nadań warunkowych dla książąt mniej pewnych, znajdujących się w kręgu oddziaływań: krzyżackich, moskiewskich czy węgierskich (Zygmunt Luksemburski i Władysław Opolczyk). Dzięki takiej taktyce króla Jagiełły książęta mazowieccy zachowali powściągliwość, pomimo nalegań ks. Witolda, nie poparli go zbrojnie w okresie buntu i otrzymywali nadania kosztem jego ojcowizny na Podlasiu, a także na zachodnich pograniczach Rusi. Nie otrzymawszy od króla dokumentu nadającego księstwo łuckie Witold szybko przeszedł do opozycji, rozpoczynając najpóźniej w listopadzie 1388 r. samodzielną politykę, wbrew wcześniejszym zobowiązaniom. W podjętej przezeń grze dyplomatycznej pewną rolę odegrali być może Karaimi pochodzący z Trok, Łucka lub Halicza, mający stałe kontakty z miastami nad Morzem Czarnym, głównie krymskimi.

5. Rozpatrzyć należy także sprawę udziału Karaimów w akcji uwolnienia z niewoli tatarskiej Wasyla Dymitrowicza, syna wielkiego księcia moskiewskiego. Jest to interesujący, nie dość wyjaśniony, epizod mogący rzucić światło na rolę Karaimów w kontaktach Giedyminowiczów z Ordą. Otóż Dymitr Doński, po najeździe Tochtamysza na Moskwę w 1382 r., zmuszony był wysłać do chana swego syna. Dwunastoletni Wasyl zatrzymany został w Ordzie jako zakładnik do chwili wypłacenia zaległej daniny 8 tys. rubli w srebrze. W bliżej nieznanych okolicznościach, zapewne nadal jako zakładnik, Wasyl ze swą rodziną swoich bojarów znalazł się u Piotra wojewody mołdawskiego, w 1385 lub 1386 r. Wbrew niektórym latopisom nie wchodzi tu w rachubę ucieczka, lecz legalne rozluźnienie rygorów dozoru po usunięciu się z Saraju. Świadczą o tym dalsze wydarzenia, przede wszystkim natychmiastowe wprowadzenie na tron wielkoksiążęcy Wasyla przez posła chańskiego, po śmierci ojca (sierpień 1389) oraz przyjazne przyjmowanie go w 1392 r. w Ordzie⁶⁷. Zaległa danina musiała wcześniej zostać zapłacona.

⁶⁴ *Articuli Vladislao regi Poloniae a ducibus Masoviae traditi Sandomiriae A.D. 1426*, wyd. W. Kętrzyński, MPH, t. VI, Lwów 1893, s. 631 oraz wprowadzenie edytorskie: s. 629–630; A. Janeczko, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego, Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Wrocław 1991, s. 30–32.

⁶⁵ *Articuli*, s. 632; A. Swieżawski, *Nadanie ziemi bełskiej Siemowitowi IV*, *Przegl. Hist.* 72 (1981) 2, s. 271–272. Tu ustalono ramy czasowe: 14 X 1387 — początek VI 1388 r. ze wskazaniem na koniec maja 1388. Por. *Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, wyd. J. T. Lubomirski, Warszawa 1863, nr 115, s. 106–107, gdzie fakt zawarcia małżeństwa potwierdzony jest przed 6 VII 1388 r.

⁶⁶ *Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, nr 125, s. 115; A. Swieżawski, *Nadanie*, s. 279–280. Powołano też inne źródła.

⁶⁷ *Przegląd informacji źródłowych w sprawie pobytu i powrotu z Ordy Wasyla Dymitrowicza: A. В. Э к з е м п л я - р с к и й, Великие и удельные князя Северной Руси в татарский период с 1238 по 1506 г., т. I, С. Петербург 1889, s. 124–127.*

Jesienią 1387 r. – przez Podole, Wołyn i prawdopodobnie Połock – wrócił Wasyl do Moskwy (19 I 1388 r.). Okoliczności zawarcia potajemnych jego zaręczyn z jedyną córką Witolda Zofią są faktem różnie oświetlanym przez piętnastowieczne redakcje latopisarskie⁶⁸. Oddalić tu należy przypuszczenia o przymusie czy podstępnie ze strony Witolda, jak również nie poświadczoną przez źródła krzyżackie wersję jakoby książę moskiewski wracał przez Prusy i drogą morską. Witold mógł widzieć się z Wasylem przede wszystkim w Łucku, ewentualnie dodatkowo w Brześciu. Tradycję dworską z Litwy zanotowała dobrze poinformowana *Kronika Bychowca* stwierdzając: – *A książę wielki Witold, buduczy na Łucku, znowił doczku swoju knjaźniu Zofiju, za wielkiego knjazia Wasila Dmitrowicza Moskowskiego* –⁶⁹. Wbrew późniejszej legendzie Wasyl jechał przez Wielkie Księstwo Litewskie jawnie, w każdym razie z giejtem od Jagiełły. Dymitr Doński posłał synowi na spotkanie, na Litwę, grupę bojarów, wiozących zapewne część sumy regulującej ostatecznie należność za okup – daninę dla chana. Z Łucka pojechał Wasyl do Moskwy z metropolitą Cyprianem i orszakami, w którym znajdowali się Litwini i Polacy⁷⁰. Cała akcja przebiegła za wiedzą i pozwoleniem Jagiełły, mogła też łączyć się z pewnymi uzgodnieniami co do strefy wpływów w Nowogrodzie Wielkim. Wykonawcami i pośrednikami docierającymi na Młodawie i do Ordy byli kupcy karaimscy. Przez kilka stuleci wojen z Tatarami specjalizowali się oni właśnie w trudnych negocjacjach i dostarczaniu okupu za jeńców i uprowadzonych w jasyr. Z reguły chodziło tu o duże, często ratalne transakcje gotówkowe, angażujące poufnie cały system pośredników i kupców na długich szlakach handlowych.

W czasie wyprawy na Ruś Halicką królowa Jadwiga wydała pozwolenie wolnego przejazdu kupcom ziemi lwowskiej do Gródka (1 III 1387), na negocjacje. W tydzień później (8 III) królowa zatwierdziła liczne przywileje miasta Lwowa oraz odrębność prawną gmin mieszkających tam cudzoziemców. W szybkim poddaniu się Koronie Polskiej większych miast na Rusi Halicko-Włodzimierskiej największą rolę odegrał różnoetniczny patrycjat kupiecki ze Lwowa, Halicza, Żydaczowa, Gródka czy Przemyśla, zabiegający o bezpieczeństwo i udogodnienia w prowadzeniu dalekiego handlu (Krym – Lwów – Kraków – lub Wilno czy Kowno). W tym czasie Jagiełło przyjął hołd i zawarł przymierze (26 IX 1387) z Piotrem wojewodą mołdawskim. Niebawem (27 I 1388) u tegoż Piotra załatwił Jagiełło na zjeździe w Łucku znaczną pożyczkę pod zastaw Halicza, na sumę 4 tysięcy rubli w srebrze. Jednocześnie omówiono wtedy zapewne nową sytuację polityczną i gospodarczą wynikającą ze zjednoczenia Litwy z Polską, a przede wszystkim potrzebę ograniczenia wpływów węgierskich⁷¹. Na dworze Jagiełły przebywał wówczas także metropolita Kijowa Cyprian, żywo uczestnicząc w układaniu stosunków z Moskwą⁷². Ks. Witold zabiegając na dworze królewskim o wydanie mu dokumentu nadającego księstwo łuckie, wziął udział w ważnej akcji dyplomatycznej albo wręcz sam ją zorganizował. W negocjacjach handlowych i finansowych z wojewodą mołdawskim Piotrem – tym bardziej, że chodziło o Halicz, gdzie znajdowała się ich gmina – udział Karaimów był niezbędny.

Bez względu na stopień udziału ks. Witolda i jego ludzi w uwolnieniu księcia moskiewskiego z niewoli tatarskiej faktem pozostają zaręczyny tego ostatniego z Zofią Witoldówną, w grudniu 1387 r., a więc prawie z pewnością na Boże Narodzenie. Ten wstępny kontrakt ślubny został zawarty bez porozumienia z Jagiełłą i wbrew wcześniejszym umowom pomiędzy Witoldem a Jagiełłą poczynając od 1384 r.⁷³ Zofia była katoliczką, zapewne więc matka jej Anna, druga żona Witolda była Litwinką, nie zaś księżniczką ruską. Podjęcie samodzielnej polityki zagranicznej przez Witolda stanowiło poszukiwanie sojusznika w Moskwie podczas prowadzonych przez Litwę walk o Połock i wpływy

⁶⁸ Новгородская летопись, PSRL, t. III, С. Петербург 1841, s. 91–94; Софийская летопись, PSRL, t. V, С. Петербург 1851, s. 239, F. K o n e c z n y, Jagiełło i Witold, s. 772–775.

⁶⁹ Список Быховца, PSRL, t. XVII, С. Петербург 1907, s. 510 Никоновская летопись, PSRL, t. XI, С. Петербург 1897, s. 91.

⁷⁰ Тверская летопись, PSRL, t. XV, С. Петербург 1863, s. 44. Воскресенская летопись, PSRL, t. VIII, С. Петербург 1859, s. 48.

⁷¹ J. S k r z y p e k, Południowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagiełły do śmierci Jadwigi i bitwy nad Worskłą, Lwów 1936, s. 50–53.

⁷² A. L e w i c k i, Sprawa unii kościelnej za Jagiełły, Kwart. Hist. 11(1897), s. 318–320.

⁷³ Воскресенская летопись, s. 51. A. P r o c h a s k a, Nieznany akt homagiálny, s. 233–234.

w Nowogrodzie Wielkim, w okresie napiętej sytuacji militarnej z Zakonem. Od wiosny 1387 r. toczył się proces o unieważnienie małżeństwa Jadwigi z Jagiełłą, zainicjowany przez Krzyżaków przed Stolicą Apostolską, który również mógł przynieść poważne komplikacje dyplomatyczne dla państwa polsko-litewskiego. Dlatego działanie ks. Witolda ocenione zostało przez króla polskiego i związaną z nim elitę polityczną jako akt wrogości i wyzwanie. W styczniu 1387 r. Dymitr Doński wielki książę moskiewski wyprawił się do Nowogrodu Wielkiego i wprowadził tam swojego namiestnika. W kwietniu Skirgiełło opanował Połock. Sądząc z kolejności wypadków Jagiełło postanowił energicznie przeciwdziałać szerzącym się wpływom moskiewskim i ewentualnemu współdziałaniu z Witoldem, Zakonem i pomniejszych książętami buntującymi się na północno-wschodnich kresach przeciw Litwie. Jagiełło w tajemnicy zobowiązał do posłuszeństwa Koronie Polskiej księcia Semena Lingwena (dokument z 31 I 1388) i po odczekaniu kilku miesięcy wysłał go do Nowogrodu Wielkiego, licząc na poparcie grupy stronników litewskich. Misja Lingwena w latach 1388–1389 nie przyniosła jednak spodziewanych rezultatów dla Korony Polskiej⁷⁴. Cały wysiłek zbrojny Litwy musiał być skierowany do zmagania z Zakonem, udzielenie wojskowego poparcia Lingwenowi nie wchodziło w rachubę.

6. Wiosną 1388 r. Jagiełło intensywnie zabiegał o utrzymanie pokoju z Zakonem (20 I 1388 Raciąż, kwiecień 1388 Toruń) chcąc odroczyć konflikt⁷⁵. W Wielkim Księstwie Litewskim rosło napięcie i niezadowolenie z bezwzględnych rządów ks. Skirgiełły. Jagiełło zażądał od niektórych książąt złożenia przysięgi wierności Koronie Polskiej. Złożyli wówczas przysięgę, jako podejrzani o knowania separatystyczne, Dymitr Korybut (26 IV i 18 V 1388), Aleksander Wigand ks. kiernowski (3 V 1388) oraz Włodzimierz ks. kijowski (12 VII 1388)⁷⁶. W końcu maja na zjeździe w Lublinie odrzucono zapewne roszczenia Siemowita IV. Na zjeździe tym Jagiełło próbował pogodzić rywalizujących i spiskujących przeciw sobie Witolda i Skirgiełłę. Podłoże sporu między nimi o pierwszeństwo na Litwie miało wiele wątków, pierwszoplanowy wśród nich stanowiła zasada starszeństwa. Ze starszej linii Giedyminowiczów pierwotny syn Kiejstuta Witold był zapewne nieco starszy lub równoletni Skirgiełle, pierwotnemu synowi Olgierda. W każdym razie to starszeństwo Skirgiełły predysponowało go do negocjacji o małżeństwo Jagiełły z Jadwigą i wysunięcie przed pozostałych Olgierdowiczów. Ale Witold został zmuszony do podpisania dokumentu, w którym przyrzekł lojalność Skirgiełle jako zwierzchniemu księciu w Wielkim Księstwie Litewskim z ramienia króla. W dokumencie czytamy: *Allexander alias Wytout dei gracia dux Hrodensis, Brestensis etc.* przyrzeka miłość braterską, zgodę i pomoc przeciw wszystkim, za wyjątkiem króla Polski Jagiełły, księciu Skirgiełle *illustri principi domino — duci Lithwanie et domino Trocensi et Polocensi etc.* Tytułatura wyraźnie określała więc terytoria dziedzicznie podległe obu kontrahentom⁷⁷. W czerwcu Jagiełło oznajmił ks. Witoldowi i trzem innym jego stronnikom, że mają się z nim udać na negocjacje z królem Zygmuntem Luksemburczykiem. Powołani do wyjazdu zostali: Towciwił Kiejstutowicz, Jerzy Narymuntowicz i Dymitr Korybut. Formalnie chodziło o uświetnienie orszaku króla polskiego i ewentualny udział w rozmowach w charakterze świadków, w praktyce Jagiełło chciał mieć oponentów na dworze, pod bezpośrednią kontrolą, jako zakładników wobec spiskujących.

Ponieważ termin zjazdu z królem Zygmuntem w Budziejowicach wyznaczony został na 2 sierpnia 1388 r. wezwani książęta ze swoimi świtami spotkali się około 10 lipca w Brześciu nad Bugiem lub w Bielsku. Na czele połączonych drużyn książęcych ks. Witold niespodziewanie zajął pograniczny gród Wiznę (15 VII), usuwając stąd załogę krzyżacką⁷⁸. Zgodnie bowiem z umową książąt mazowieckich z Zakonem (od 2 XII 1382) Wizna przekazana została pod kontrolę krzyżacką, a towary wiezione z Torunia do Wielkiego Księstwa Litewskiego, w Wiznie przekraczające granicę mazowiecką, wolne

⁷⁴ Złożenie przysięgi wierności Koronie Polskiej przez Lingwena: 31 I 1388, Akta unii, nr 19, s. 16; 25 IV 1389; tamże, nr 25–28, s. 22–25; L. K o l a n k o w s k i, Dzieje, s. 41–46.

⁷⁵ Zob.: 30 I 1388, Codex epistolaris Vitoldi, nr 37, s. 14; oraz 11–21 IV 1388; tamże, nr 39, s. 14; 4 XI 1388; tamże, nr 46, s. 16 i inne; L. K o l a n k o w s k i, Dzieje, s. 46–50; F. K o n e c z n y, Jagiełło i Witold, s. 577–591.

⁷⁶ Akta unii, nr 21, 22, 23, s. 17–21.

⁷⁷ 29 VI 1389 Lublin, Codex epistolaris Vitoldi, nr 53, s. 18. T. W a s i l e w s k i, Daty urodzenia Jagiełły i Witolda, Przgl. Wsch. 1 (1991) 1, s. 29–34.

⁷⁸ Codex diplomaticus Prussicus, t. IV, wyd. J. V o i g t, Königsberg 1853, nr 50, s. 66–67; oraz 2 VII 1388 Budziejowice, Codex epistolaris saeculi XV, t. II, wyd. A. L e w i c k i, Kraków 1891, nr 16, s. 20–21.

były od cła. Ks. Witold wprowadzając swoją załogę do Wizny interweniował w sprawy mazowiecko-krzyżackie, ścigał kłopoty na książąt mazowieckich i kupców krzyżackich, groził narzuceniem cła na wstępie do swoich księstw (Grodno, Brześć), a przede wszystkim prowokował Zakon do zbrojnej akcji. Krzyżacy bez większej trudności odzyskali Wiznę (ok. 23 VIII 1388), interweniowali w tej sprawie drogą dyplomatyczną i już we wrześniu uderzyli na Żmudź⁷⁹. Witold samodzielnie wszczął wojnę na Podlasiu. Pomimo zabiegów Skirgiełły i Jagiełły o pokój (spotkanie 12 XI 1388 nad rzeką Dubissą, 11 VI 1389 r. w Neidenburgu, na 11 XI 1389 r. planowany zjazd w Działdowie) ruszyła w lutym 1389 r. kolejna wyprawa krzyżacka na Żmudź⁸⁰. Od wiosny 1388 r. Krzyżacy zaczęli powoływać się na donacje księcia Mendoga dla Zakonu, przedstawiać transumpty nadań papieskich i cesarskich na Litwie, żądać gwarancji terytorialnych, i tego że Litwa będzie rzeczywiście schryztianizowana itd.

Widząc tendencyjność Krzyżaków Polacy zrezygnowali z negocjacji w Działdowie. O dalsze rozmowy zabiegał na swoją rękę bezpośrednio zagrożony ks. Skirgiełło. Dzięki pomocy Siemowita IV (sierpień 1389 r.) wyznaczono — trzymane zresztą w tajemnicy — spotkanie wielkiego mistrza Zöllnera za Skirgiełłą na dzień św. Marcina tegoż roku. Do zdecydowanej akcji zbrojnej w tym czasie popchnęła pewnie ks. Witolda wiadomość o śmierci wielkiego księcia moskiewskiego Dymitra Dońskiego (zmarł 19 V 1389 r.), a wiadomość o tym dotrzeć mogła do Grodna po 3 tygodniach. Wiadomo, że Witold próbował opanować zamek w Wilnie (sierpień czy wrzesień 1389 r.) i nawiązał układy z Zakonem, wypuściwszy z niewoli Markwarda von Salzbacha. Nieudany zamach stanu w Wilnie i upadek rozruchów przeciw Skirgiełle na Wołyniu skłoniły Witolda do całkowitego przejścia na stronę Krzyżaków⁸¹. Umową na piśmie z dnia 19 I 1390 r. spisaną pod Elkiem odnowił Witold sojusz z Zakonem z 1384 r., wysłał swoją rodzinę i zwolenników do Prus (Iwan Olgimuntowicz, Jerzy Narymuntowicz, Jamunt, brat Towciwiłł) jako zakładników oraz wpuścił krzyżacką załogę do Grodna, stolicy swego księstwa. Po przegranych walkach Żmudzini uznali zwierzchnictwo Witolda i zawarli z Zakonem przymierze zbrojne (26 V 1390 r.), zapewniając sobie prawo do handlu przez ziemie krzyżackie⁸².

Wielka wyprawa krzyżacka jesienią (25 VI — 17 X 1390 r.) spowodowała duże spustoszenia i prowadziła niebezpieczne oblężenie Wilna. W krwawych walkach o Wilno zginęli: Towciwiłł Kiejstutowicz i Korygiełło Olgierdowicz. Po zebraniu sił kontrofensywę poprowadził Jagiełło dopiero parę miesięcy później, zdobywając i zajmując dzielnicę Witolda, Brześć (po 12 II) i Grodno (ok. 10 — 16 IV). Wszyscy oponenti zostali wyparci z terytorium Litwy właściwej, tj. Auksztoty, przy Zakonie pozostała tylko sprzymierzona Żmudź⁸³. W końcu sierpnia 1390 r. przybyło drogą morską do Prus oficjalne poselstwo z Moskwy prosząc o rękę księżniczki Zofii Witoldówny. Ks. Wasyl po śmierci ojca został samodzielnym władcą (od 15 VIII 1389 r.) w Wielkim Księstwie Moskiewskim. We wrześniu narzeczona z orszakiem prowadzonym przez Iwana Olgimuntowicza ks. holszańskiego wypłynęła statkiem z Gdańska do Parnawy i Nowogrodu Wielkiego. Zofia przybyła do Moskwy 1 grudnia 1390 r. i wzięła ślub z Wasylem Dymitrowiczem (9 I 1391 r.)⁸⁴. Zawiązany został luźny sojusz między Zakonem, ks. Witoldem i Wielkim Księciem Moskiewskim.

Niepokoje i walki wewnętrzne Jagiełło postanowił uspokoić przez odsunięcie od władzy Skirgiełły. Dlatego w listopadzie 1390 r. starostą wileńskim i wielkorządcą Litwy mianowany został Polak Jaśko z Oleśnicy. Skirgiełło obawiając się powierzenia władzy wielkiego księcia litewskiego swemu bratu Wigandowi Olgierdowiczowi wystarał się od Jagiełły o zapewnienie, sformułowane na piśmie, że

⁷⁹ 10 VIII 1388 Marienburg, Codex epistolaris Witoldi, nr 45, s. 15, Elbinger Krigsbuch, Scriptorum Rerum Prussicarum, t. II, Leipzig 1863, s. 633; Johann von Posilge, Chronik des Landes Preussen; tamże, t. III, Leipzig 1866, s. 153.

⁸⁰ F. K o n e c z n y, Polityka Zakonu Niemieckiego w l. 1389—1390, RAU whf. 24 (1889), s. 247—311.

⁸¹ Obszernie ale mało ściśle: J. D ł u g o s z, Annales, lib. X, sub anno 1389—1390; A. P r o c h a s k a, Markward Salzburg, s. 18—20; A. P r o c h a s k a, Rokosz Hryńka Konstantynowicza w 1387—1390 r., Kwart. Hist., 22 (1908), s. 392—396.

⁸² 19 I 1390 Elk. Codex epistolatis Witoldi, nr 44, s. 20—21; i 26 V 1390 Marienburg; tamże, nr 67 i nr 68, s. 23—24.

⁸³ J. D ł u g o s z, Annales, lib. X, sub anno 1390; F. K o n e c z n y, Polityka Zakonu, s. 257—275.

⁸⁴ J. P o s i l g e, Chronik, SRPr., t. III, s. 167; Воскресенская летопись, s. 61; Список Быховца, s. 512. O roli Zofii jako w. księżnej A. A. З и м и н, Витязь на распутье. Феодалная война в России XV в., Москва 1991, s. 53—56 i in.

nikomu nie zostaną przekazane ani Wilno, ani Witebsk, ani Grodno, ani Merecz⁸⁵. W sierpniu 1391 r. wojska krzyżackie zdobyły Troki, Wiłkomierz, Nowogródek, Telsze, Miedniki, spustoszyły Litwę w dorzeczu Niemna. Było to możliwe skoro bazy operacyjne napastników znajdowały się na Żmudzi. O unieszkodliwieniu stronników Witolda w Trokach Skirgiełło pomyślał wcześniej. Miasto Troki, na którym ks. Witoldowi najbardziej zależało, Skirgiełło nakazał spalić przed nadejściem wojsk krzyżackich⁸⁶. Wkroczenie wojsk polskich na ziemię dobrzyńską skłoniło m.in. Witolda do wycofania się do Prus. Z zamku pod Kownem zwanym Ritterswerder zaczął ks. Witold zwolna opanowywać dawne terytoria swego ojca: Merecz i Grodno (listopad 1391). Ciężkie straty, niepowodzenia na Litwie i w Nowogrodzie Wielkim skłoniły Jagiełłę do szukania porozumienia z Witoldem⁸⁷. Wiosną 1392 r. Skirgiełło zgodził się zamienić księstwo trockie na księstwo kijowskie. Przez Henryka Siemowitowicza Jagiełło porozumiał się poufnie z Witoldem, obiecując mu zwrot całej ojcowizny, tzn. księstw trockiego, grodzieńskiego i brzeskiego (kwiecień–maj 1392)⁸⁸. W czerwcu 1392 r. Witold ze swoimi stronnikami wrócił na Litwę i w sierpniu 1392 r. zawarł z Jagiełłą ugodę w Ostrowie. W stosownym dokumencie Witold – używając wreszcie tytułu księcia Trok i Łucka – stwierdzał pełną jednomyslność z królem Jagiełłą i przyrzekał wierność królowej Jadwidze, Jagielle i Koronie Polskiej. W tekście czytamy: *Witowdus Dei gracia dux Lithuaniae, dominus Trocensis, Luczensis ect.*, a więc aktualną tytułaturę, zaś na przywieszonej starej pieczęci znajdował się nieobowiązujący już tytuł *S(igillum) Witoldi ducis Lithuaniae et domini Grodne(nsis)*⁸⁹. Witold otrzymał zwrot swego dziedzictwa wraz z oficjalnym nadaniem księstwa łuckiego – *Totalem quoque nostram haereditatem et patrimonium, quas ratione litium et controversiarum praedicatorum nobis abstulerat – – nobis de novo contulit et literaliter assignavit – –*. Wydaje się, że dopełnieniem owej ugody stał się zjazd w Bełzie, w grudniu 1392 r. Trzeba jednak podkreślić, że wielkim księciem litewskim został ks. Witold formalnie uznany dopiero w 1401 r.⁹⁰ Od ugody ostrowskiej ks. Witold rozpoczął w pełnym porozumieniu z Jagiełłą konsekwentną akcję eliminowania książąt udzielnich na Litwie i Rusi⁹¹, dążąc do skupienia całej władzy w swoim ręku.

7. W konkluzji stwierdzić wypada, że początki osadnictwa Karaimów na Rusi południowej i Wołyniu sięgają XII stulecia i dla XIII–XIV w. są potwierdzone. Sądząc z pośrednich danych, Karaimi mieszkali w Trokach już w czasach ks. Kiejstuta (przed 1382 r.). Ks. Witold po powrocie od Krzyżaków w 1384 r. otrzymał we władanie jedynie księstwo grodzieńskie i brzeskie, z sąsiednimi okręgami grodowymi na Podlasiu. Troki, drugą stolicę Litwy właściwej, ważny ośrodek również ze względów strategicznych, Jagiełło po okresie wahania pozostawił nadal Skirgiełło, który pełnił rolę najwyższego namiestnika w całym Wielkim Księstwie Litewskim. W Trokach nieprzerwanie, faktycznie i formalnie, władzę sprawował ks. Skirgiełło w latach 1382–1392. W rozległych kontaktach wewnętrznych i dyplomacji zewnętrznej ks. Witold zapewne posługiwał się m.in. Karaimami. Nadawali się oni szczególnie do dyplomacji i prowadzenia korespondencji ze Złotą Ordą, Krymem i Mołdawią. Udział Karaimów w uwolnieniu księcia Wasyla Dymitrowicza moskiewskiego z niewoli tatarskiej (1387) jest wysoce prawdopodobny. Zaginiony dokument ks. Witolda z 1384 r. dla Trok mógł dawać pewne przywileje kupcom i mieszkańcom tego miasta we wszystkich księstwach mu podległych, na szlakach prowadzących na Ruś, Mazowsze i do Zakonu. Wcześniejsze zasługi, ale przede wszystkim z lat 1386–1388, spowodowały nadanie Karaimom trockim jakiegoś przywileju przez Witolda. Oryginał dokumentu z datą 26 czerwca 1388 r. wystawionego w Łucku lub Łosku, nie zachował się. Musiał on znacznie odbiegać od brzmienia znanego obecnie tylko w polskim tłumaczeniu.

⁸⁵ 22 VII 1391 Korczyn, Codex epistolaris saeculi XV, nr 17, s. 15–16.

⁸⁶ J. D ł u g o s z, Annales, lib. X, sub anno 1391.

⁸⁷ J. P o s i l g e, Chronik, SRPr., t. III, s. 179; L. K o l a n k o w s k i, Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. I, s. 54–55.

⁸⁸ Annalista Thoruniensis, SRPr., t. III, s. 182; K. J a s i ń s k i, Henryk Siemowitowic i jego żona Ryngałła, w: Słowianie w dziejach Europy. Studia ofiarowane prof. H. Łowmiańskiemu, Poznań 1974, s. 159–165.

⁸⁹ Dokumenty ugody i wierności parze królów Jagielle i Jadwidze wystawili osobno: Witold oraz jego żona Anna. Akta unii, nr 29, nr 30 i nr 32, s. 26–29.

⁹⁰ A. L e w i c k i, Kiedy Witold został wielkim księciem Litwy, Kwart. Hist. 8 (1894), s. 424–436.

⁹¹ O. H a l e c k i, Dzieje unii jagiellońskiej, Kraków 1919, t. I, s. 130–166.

Księstwo łuckie, jak tego dowodzą źródła krzyżackie i ruskie, przekazane zostało Witoldowi późną jesienią 1387 r., ale jedynie w użytkowanie czasowe i nieformalnie, bez potwierdzenia na piśmie zgody króla i Korony Polskiej. Przywilej dla Karaimów trockich jest rewanżem ks. Witolda za przysługi jakie mu oddali, wyraża także poparcie kupcom, mającym dalekie kontakty handlowe i dysponującym dużymi sumami w gotówce. Ponieważ Troki nie podlegały władzy Witolda przywilej ten stanowi równocześnie wyraz pretensji i dążeń politycznych tego księcia. Karaimi z Trok, powołując się na przywilej z 1384 r., zniszczony najprawdopodobniej wraz z całym archiwum ks. Skirgiełły w czasie walk nad Niemnem dnia 1 września 1385 r.⁹², poprosili o wystawienie nowego, przeznaczonego wyłącznie dla nich. Ks. Witold przy tej okazji mógł zaciągnąć u Karaimów pożyczki, ponieważ do prowadzenia rozległych akcji potrzebował stale pieniędzy. Podczas pobytu u Krzyżaków w 1390–1392 r. pozycyował również znaczne długi u Zakonu. Ks. Witold porozumiewając się latem 1388 r. ze swymi stronnikami, snując plany koalicji z Moskwą, wystawił 24 czerwca 1388 r. przywilej dla Karaimów trockich, a także prawdopodobnie i dla Żydów brzeskich (1 VII 1388 r.). Przywileje te przyznawały szeroką autonomię ich odbiorcom, na wzór przywilejów, jakimi cieszyli się Ormianie, Żydzi i „Saraceni” we Lwowie, niedawno potwierdzonych przez Jadwigę i Jagiełłę (1387 r.). Zbrojny wypad i zajęcie Wizny (15 VII 1388 r.) dwa tygodnie później stanowił intrygę polityczną, ale również manifestował dbałość ks. Witolda o utrzymanie stronników wśród kupieckich miast w księstwie trockim, grodzieńskim, brzeskim i w Wilnie. Nie przypadkiem do tekstu przymierza Żmudzinów z Zakonem wprowadził Witold punkt mówiący o wolnym handlu Żmudzinów i swoich poddanych po Niemnie, przez terytoria państwa krzyżackiego. Niebawem 24 lipca 1388 r. w Kamieńcu opodal Brześcia Witold zabiegał także o poparcie biskupa wileńskiego, nadając mu znaczne dobra. Tytułatura w tym akcie odbiega również od aprobowanej przez Jagiełłę i Koronę Polską. W chwili gdy Witold przygotowywał się do zerwania z Jagiełłą i wypowiedzenia wojny opierając się na Zakonie i Moskwie, dokument z Kamieńca wyraża wojowniczy nastrój i nadzieje wystawcy. Donator określił się jako: *Allexander alias Vithowdus Dei gracia dux Brzestensis et heres Hrodnensis necnon aliarum terrarum Lythvanie et Russie*⁹³.

Kontakty kupców z Trok czy Kowna z Krymem, drogami przez gospodarstwo mołdawskie za panowania wspomnianego Piotra Muszaty poświadczają monety wybite przez niego i znalezione w skarbie ukrytym na przedmieściach Kowna. Skarb zawierał 87 monet litewskich tzw. typu I (awers z napisem: *Pečat*) oraz 4 monety wołoskie z lat 1375–1391. Jak ustalono monety typu I bił ks. Witold. Okres bicia nie jest pewny, jednakże bardziej przekonują argumenty i okoliczności przemawiające za latami poprzedzającymi 1392 (zapewne: 1390–1392), a więc przesuujące realizowanie tej emisji do czasów jego współpracy z Zakonem. Zwraca uwagę ograniczony zakres terytorialny penetracji wypuszczanych monet, znajdujących głównie w okolicach Kowna, po Ejszyski na południu w górę Niemna, zaś ostatnio odosobniony egzemplarz na cmentarzu w Obeliei, koło Wiłkomierza. Monety wybijane prawdopodobnie w Ritterswerder krążyły w najbliższym zasięgu siedziby Witolda na wygnaniu, w strefie jego wpływów politycznych. Emisje były nieliczne, nieregularne w wadze (ok. 0,7 do ok. 1,4 g, najczęściej: 1,05–1,30 g), zapewne więc okazjonalnie przebijane z niewielkich mas kruszcu. Pełniły rolę propagandową wyrażając pretensje dynastyczne i aspiracje polityczne wyeliminowanego z terenów Litwy pretendenta. Zwłaszcza napis podkreślał prestiż dynastii, jego pozycję wobec innych książąt, zdając się nawiązywać do struktury władzy „wielkiego księstwa trockiego”⁹⁴.

Pełny tekst praw magdeburskich dla Karaimów trockich został najprawdopodobniej antydatowany i wydany po ugodzie ostrowskiej, tzn. po 4 sierpnia 1392 r., Witold zrealizował w nim swoje wcześniejsze przyrzeczenia albo je rozszerzył. Okazją do tego było sprowadzenie znacznej grupy

⁹² Annalista Thoruniensis, SRPr., t. III, s. 137: *Evasit Schirigal, sed de suis fuerunt aliqui interfeci et mantica sua — et privilegiis suis Rutenicis, bullis plumbeis bullatis fuit per nostros recepta, et cum aliis rebus quas recipientes, inter se dividerunt.*

⁹³ Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioecesis Vilmensis, nr 14, s. 27–28. Obrona autentyczności: O. H a l e s k i, Na marginesie i J. O c h m a n s k i, Najdawniejsze przywileje, por. przypis 38.

⁹⁴ В. П. Д а р к е в и ч, Н. А. С о б о л е в а, О датировке литовских монет с надписью печать, Советская Археология 1973, nr 1, s. 83–94; Datowanie typu I na lata 1392–1401 nie tłumaczy zasięgu terytorialnego emisji, nie docenia także wymowy problematyki politycznej owych czasów: R. K i e r s n o w s k i, Najdawniejsze monety litewskie, Wiadomości Numizmatyczne, 28 (1984) 3–4, s. 146–150, 164 i 166. O znalezisku w Obeliei: W. A l e k s i e j u n a s, Monetos, w: Lietuvos Archeologija 6 (1988), s. 63–65.

Karaimów z Półwyspu Krymskiego w 1397 r. i rozpoczęcie budowy nowego zamku w Trokach. Antydatowanie po 10 latach, gdy współcześni pamiętali fakt dzierżenia Trok przez Skirgiellę, tłumaczy się trojako. Po pierwsze panowało powszechne przekonanie, że prawowitym władcą Trok po śmierci Kiejstuta był Witold, a nadanie ich Skirgielle stanowiło element czasowej rywalizacji z Jagiełłą. Przywilej sytuował prawnie Karaimów wobec najbliższych ośrodków miejskich – Kowno, Wiłkomierz, Wilno, Ejszyski, Nowogródek, Grodno i Brześć – w niezaprzeczalnej strefie władztwa Kiejstuta. Po drugie – przywilej miał zapewne podkreślić równorzędność lub pierwszeństwo (data wcześniejsza o tydzień) w stosunku do nadań dla pozostałych wyznawców mozaizmu w Wielkim Księstwie Litewskim. Zakładamy bowiem, że współcześnie podobne przywileje otrzymali Żydzi z niektórych ośrodków, których teksty mogły być później poszerzane czy podfałszowywane. Po trzecie – od 1392 r. pozycja polityczna Witolda rosła i umacniała się z każdym rokiem, czego dowodem jest bezprawne posługiwanie się przez niego tytułem hospodara (od 1395 r.) i nieformalne obwołanie go „królem litewskim” podczas układów z Krzyżakami na półwyspie Salin (5–12 X 1398 r.), czemu sprzyjał osobiście Jagiełło⁹⁵. Od 1392 r. każde pisemne postanowienie Witolda stawało się obowiązującym prawem, szczególnie w jego dziedzicznym księstwie. Z czasem przybierało ono formę prawa zwyczajowego. Dowodem na to jest szybkie i pełne zatwierdzenie omawianego przywileju gminy karaimskiej w Trokach przez Kazimierza Jagiellończyka w 1441 r.

Znany obecnie w wersji polskiej przywilej dla Karaimów opatrzony datą 24 czerwca 1388 r. pochodzi najpóźniej z 1397–1404 r. Wtedy ks. Witold z rozmachem rozpoczął rozbudowę swojej odzyskanej stolicy i rezydencji. W Starych Trokach, w miejscu dworu książęcego ks. Kiejstuta, dał Witold pierwsze uposażenie klasztorowi Benedyktynów (1404 r.). Powstać miała obszerna aglomeracja z własnym centrum kultu, a być może w zamierzeniach fundatora także siedziba metropolii kościelnej, której podporządkowane mogłyby zostać biskupstwa łacińskie na Rusi (Łuck, Kijów). Zamysły te realizował ks. Witold podobnie, kolejnymi etapami. Obszerny przywilej donacyjny, włączający wcześniejsze nadania dla benedyktynów starotrockich, wystawił on dopiero po 10 latach (14 II 1414 r.)⁹⁶.

Domniemanie o antydatowaniu jest prawdopodobne, ale trudno sprawdzalne. Antydatowany dokument nie zachował się do XIX w., nie został ani opisany, ani wydany, dlatego wolno nawet przypuszczać, że tekst mógł otrzymać poszerzoną wersję po śmierci Witolda (1430 r.), przed przedstawieniem do zatwierdzenia Kazimierzowi Jagiellończykowi. Jednakże późne poprawki nie mogły być wielkie, bo wszyscy pozostali poza Karaimami mieszkańcy Trok stanowili świadków istniejącego stanu prawnego i praktyk obowiązujących do 1440 r. Podsuniecie zbyt szerokich uprawnień, wcześniej Karaimom nie przysługujących, nie wchodzi w rachubę. Bardziej prawdopodobne jest przypuszczenie, że antydatowany lub poszerzony przywilej trocki dla Karaimów został realnie wystawiony w okresie kilkunastu miesięcy na schyłku XIV w.: od późnej jesieni 1397 r. do czerwca 1399 r. Ostatnie tygodnie przed wyprawą wojenną (lipiec 1399) w stopy należy wykluczyć. Po klęsce nad Worskłą korzystanie z usług Karaimów miało dla Witolda mniejsze znaczenie, chociaż do śmierci utrzymywał on żywe kontakty z Krymem. Można wreszcie założyć, że w tekście przedstawionym do transumptu znajdowała się datacja: 1398 w Łucku, a odczyt 1388 jest błędem kopisty, najpóźniej w kancelarii Kazimierza Jagiellończyka. Trzeba brać pod uwagę istnienie trudno czytelnego, podniszczonego oryginału lub jego kopii, z czego musiano dokonać transumowania.

W miarę lepszego poznawania czasów Witolda przybywa wskazówek potwierdzających wczesne nadanie przywilejów Karaimom trockim, tzn. w końcu XIV w., nie zaś później. Domniemane okoliczności dania im przywileju datowanego rokiem 1388 rozłożyć należy najpewniej na dwa lub trzy etapy: rok 1384, rok 1388 oraz około roku 1398. Sprawa przywileju karaimskiego podlegać powinna dalszej dyskusji, ale już obecnie znane elementy, łączące się chronologicznie i rzeczowo, zdają się układać w pewną całość.

⁹⁵ J. P o s i l g e, *Chronik*, SRPr., t. III, s. 219–224; L. K o l a n k o w s k i, *Dzieje*, s. 63–67.

⁹⁶ T. T r a j d o s, *Fundacja opactwa benedyktynów w Starych Trokach*, *Annalecta Cracoviensia*, 19 (1987), s. 245–254; B. K u m o r, *Organizacja diecezji litewskich do końca XV wieku*, w: *Chryst Litwy*. Geneza, przebieg, konsekwencje, red. M. Z a h a j k i e w i c z, Lublin 1990, s. 79–82.

Lithuanian Karaites at the time of Witold the Great and the problem of the privilege dated on 1388

The lack of the extensive chronicles of the Great Duchy of Lithuania written in the second half of the 14th century as well as permanent wars among the members of Giedymin dynasty, in particular between Witold Kiejstutowicz and Jagiełło Olgierdowicz raise my questions. It is hard to explain the date and circumstances in the very unstable political situation, when Witold the Great gave the privilege to the Karaites' community in Troki. The Karaites merchants inhabited in the bigger trade towns in Russia in the 13th–14th cent.: Kijów, Halisz, Lwów. The Lithuanian princes took care of the development of trade with Riga, Königsberg, Novogród Wielki, Moscow, Crimea Peninsula and Poland. After the baptism of Lithuania in 1387 as the result of Polish–Lithuanian Union the biggest towns in Great Duchy of Lithuania obtained the Magdeburg city law: Wilno 1387 and 1432, Brześć 1390, Kowno 1408, Wornie 1417. In the same time rather big number of Karaites and Armenian people settled on the territory of Great Duchy of Lithuania after the uprising of civil war in the Golden Khanate ca 1360. The trade route, started from the Crimea Peninsula and went through Moldavia and Dniestr river to Halicz, Lwów or Krzemieniec Podolski and Kijów. Jews and Karaites, who were the believers of reformed mosaism, hired the tariffs and traded. They also took part in financial operations in Great Duchy of Lithuania. They established the local communities in the towns located in Crimea Peninsula and Constantinople. They helped in repurchasing of the slaves from the Tartarian slavery. The Karaites from Halicz and Lwów could also be the warrants of the loan given to the king Jagiełło. Peter, hospodar of Moldavia, lent money on security of Halicz (Jan. 27th, 1388). After the period of cooperation with Teutonic Order (1382–1384) Witold reconciliated with Jagiełło, but he did not regain all the land, which belonged to his father. Troki received Skirgiello, the supreme governor of Great Duchy of Lithuania, who ruled in name of Władysław Jagiełło. The privilege of Witold, well known from the later sources, drawn in Troki on Aug. 23rd, 1384 could be given unformally. The most probably Witold wanted to conciliate the supporters in the capital town of province, hoping to take over the power. However, Jagiełło left Witold some others towns: Grodno and Brześć instead of Troki, later added him the office of governor of Ruś Wołyńska and Łuck in September–October 1387. Jagiełło was in Łuck in December 1387 – January 1388, where he met Cyprian, the metropolite of Kijów and discussed policy towards Moldavia. At this same time, Wasyl, son of Dymitr Doński, prince of Moscow, was in Łuck too. He went back from the Tartarian slavery and – according to the Russian sources – was engaged with Sophia, the only daughter of Witold. This political agreement was made without approval of Władysław Jagiełło and against the former obligations of Witold. The most probably Karaites were the mediators and helped Wasyl to regained freedom. The privilege, which Witold gave the Karaites supposedly in Łuck on June 24th, 1388, is known only in the form of the transumpt drawn by the Casimir Jagiellon in 1441. The original document could be given in the town of ŁOSZESK (Łosk). It is possible that the name of this villege was misunderstood in the cirilic abbreviation in wrong way. However one can not deny that the original document was drawn really in Łuck as the recompense to the Karaites, who took part in the secret talks with Wasyl and helped in engagenment between Sophia Witoldówna and Wasyl Dymitrowicz. When Witold the Great stayed with his family in Teutonic Order state and invaded with the Teutonic knights the Lithuanian territory, Sophia was sent to Moscow and married wasyl there. At that time Great Duchy of Lithuania had three serious enemies: Teutonic Order, Livland Order and Moscow, the weaker one was Wladislaus Opolczyk. Witold reconciliated with Jagiełło again in Ostrów in Aug. the 4th, 1392, and was nominated by the Polish king on the position of supreme duke in Lithuania. Witold planned to raise Tachtomysz on the throne of Golden Khanate. Witold organized the campaign in 1397–1398 with his supporters of Tachtomysz to Crimea Peninsula and removed some hunderd Karaites to the Great Duchy of Lithuania. According to the 16th cent. Karaites' records they settled in Lithuania and established their communities at the time of Witold. Maybe only a few Karaites lived there before. Witold had the title of prince of Troki, Grodno, Brześć and Łuck since 1392, when he signed the agreement in Ostrów and was able to draw his privilege to the Karaites in Łuck. The more so as the town was destroyed by the Teutonic Order and Witold wanted to rebuilt it. It this cause it is impossible to date this privilege on

1388. The full text of Magdeburg law to Karaites in Troki was for sure antedated and given them after the agreement in Ostrów (Aug. the 9th, 1392). Witold accomplished in this privilege his former obligations or modify them. The removing of rather large group of Karaites from Crimea (1397 – 1398) and building the new castle in Troki, was the occasion for that. The privilege of Witold dated on June 24th, 1388, was rather drawn as late as 1397 – 1404. After 1392 every written decision of Witold became the form of law. As an argument for this thesis can be remained the document of Casimir Jagiellon, drawn in 1441.